

PRAKTIKUM ZA IZVEŠTAVANJE O KORUPCIJI I O ISTRAŽIVAČKOM NOVINARSTVU

„Prejudiciranje sudske odluke strogo je zabranjeno. Izveštavanje mora biti bez predrasuda, kritičko, izbalansirano i tačno jer novinari prenose građanima „kako se deli pravda“, dakle njihovo izveštavanje nije samo informativno, već i edukativno i može služiti kao prevencija potencijalnih krivičnih dela.“

Jačanje kapaciteta policije i pravosuđa za borbu protiv korupcije u Srbiji (PACS)

Funded
by the European Union
and the Council of Europe

COUNCIL OF EUROPE

Implemented
by the Council of Europe

PRAKTIKUM ZA IZVEŠTAVANJE O SUDSKIM PROCESIMA O KORUPCIJI I O ISTRAŽIVAČKOM NOVINARSTVU

Zajednički projekat Evropske unije i Saveta Evrope
„Jačanje kapaciteta policije i pravosuđa u borbi protiv korupcije u Srbiji” (PACS)
www.coe.int/pacs

Beograd • 2015

Izdavač

Savet Evrope, Kancelarija u Beogradu
Španskih boraca 3, 11070 Beograd
www.coe.int

© Savet Evrope, 2014.

Ova publikacija priređena je u okviru zajedničkog projekta Evropske Unije i Saveta Evrope „Jačanje kapaciteta policije i pravosuđa u borbi protiv korupcije u Srbiji“ PACS, koji se sprovodi uz finansijsku pomoć Evropske Unije i Saveta Evrope.

Stavovi izraženi u publikaciji ni u kom slučaju ne odražavaju zvanično mišljenje Evropske Unije i/ili Saveta Evrope.

Autori

Prof. dr Dubravka Valić Nedeljković
Milorad Ivanović
Saša Leković

Za izdavača

Tim Cartwright

Urednik

Lado Laličić

Tiraž: 150

Dizajn i štampa:

Kuća Štampe plus
www.stampanje.com

CIP - Каталогизација у публикацији -
Народна библиотека Србије, Београд
659.3/4:179.1(497.11)(035)
070(497)(035)
ВАЛИЋ Недељковић, Дубравка, 1953-
Praktikum za izveštavanje o sudskim procesima
o korupciji i o istraživačkom novinarstvu /
[autori: Dubravka valić Nedeljković, Milorad
Ivanović, Saša Leković]. - Beograd : Savet Evrope,
Kancelarija u Beogradu, 2015 (Beograd : Kuća
Štampe plus). - 62 str. ; 25 cm
Tiraž 150.
ISBN 978-86-84437-73-2
1. Ивановић, Милорад, 1976- [аутор] 2.
Лековић, Саша, 1973- [аутор]
а) Новинарска етика - Србија - Приручници -
Приручници б) Истраживачко
новинарство - Србија - Приручници
COBISS.SR-ID 212631052

Sva prava zadržana. Nijedan deo ove publikacije ne može biti reprodukovan niti prenet u bilo kom obliku ni bilo kakvim sredstvima, elektronskim (CD-ROM, internet itd.) ili mehaničkim putem, uključujući fotokopiranje, snimanje i bilo kakav sistem za skladištenje podataka ili njihovo prenošenje bez prethodne pismene dozvole Saveta Evrope (Direktorat za komunikacije).

Za dodatne informacije, obratiti se na adresu:

Jedinica za saradnju u borbi protiv ekonomskog kriminala

Odeljenje za informaciono društvo i borbu protiv kriminala

DG I – Ljudska prava i vladavina prava

Savet Evrope

Email: contact.econcrime@coe.int

Internet : www.coe.int/corruption

Sadržaj:

UVODNIK	5
NOVINARSKA ETIKA „OVDE I SADA“	7
Istorijski pregled	8
Samoregulacija	9
Domaća samoregulacija	11
Izveštavanje o sudskim postupcima i istraživačko novinarstvo	12
Terminologija	19
Izvori	23
ISTRAŽIVAČKO NOVINARSTVO I KORUPCIJA	24
Uvod	24
Poglavlje 1 - šta spada u istraživačko novinarstvo?	25
Poglavlje 2 - istraživačka slagalica	26
Poglavlje 3 - izbor priče	27
Poglavlje 4 – istraživanje	28
Poglavlje 5 - intervjui sa ekspertima i izvorima	30
Poglavlje 6 - etika u istraživačkom novinarstvu	32
Poglavlje 7 - bezbednost na prvom mestu	33
Poglavlje 8 - pisanje i dodatne provere	35
Poglavlje 9 – objavljivanje	36
Dodatne informacije	37
Priče iza priča	38
NOVINARSKI STANDARDI I IZAZOVI U IZVJEŠTAVANJU O KORUPCIJI	43
Novinar nije policajac, tužilac niti sudac	44
Počni - od početka	45
Reakcija i akcija	46
Od pojedinačnoga prema općem i obratno	47
Istražuj „inkubatore“ korupcije	48
Sprječavanje novinarskog istraživanja korupcije: „sramoćenje“	49
Nikada ne vjerujte, uvijek provjeravajte: korupcija često nije jasno vidljiva	51
Ne možeš dokazati konkretnog krivca za korupciju? Pokaži izvor korupcije	52
Dokaži korupciju metodom „vlastite kože“	54
Međunarodna suradnja novinara – najefikasnija istraživanja korupcije	55
Sinopsis istraživačke priče – temelj svakog ozbiljnog istraživanja	56

Uvodnik

„Jačanje kapaciteta policije i pravosuđa u borbi protiv korupcije u Srbiji“ je zajednički projekat Evropske unije i Saveta Evrope.

U Aktivnosti 1.5. „Organizovanje podizanja svesti i radionice za novinare i državne službenike radi izveštavanja o slučajevima korupcije i njihovim suđenjima, kao i o istraživačkom novinarstvu“ u okviru Akcije 1.5.4. i 1.5.5. „Obuke za novinare“ u ovom projektu saraduje i Novosadska novinarska škola (NNS), nevladina organizacija, koja od 1996. godine radi na podizanju profesionalnih standarda u medijima i bavi se, između ostalog i treninzima za izveštavanje o korupciji i osposobljavanju za istraživačko novinarstvo.

NNS monitoring tim redovno prati rad medija analizirajući objavljene sadržaje iz svih oblasti kako na većinskom srpskom, tako i na jezicima nacionalnih manjina. Osim što su monitorinzi dobra osnova za praćenje medijskog integriteta i profesionalizma novinara, ujedno su i putokaz za kreiranje medijskih treninga.

Izveštavanje o slučajevima korupcije i suđenjima, ali i novinarska istraživanja korupcije, tema je o kojoj se u stručnoj javnosti raspravlja i kojoj su u poslednje vreme posvećeni mnogi projekti nevladinog sektora. Samo u 2013/2014 NNS realizuje dva projekta „Agrar kor“ (korupcija u poljoprivredi - projekat javnog servisa Vojvodine i NNS-a) i A-Cop (korupcija u policiji - projekat Beogradskog centra za bezbednosnu politiku i NNS-a), zatim konkursi domaćih i međunarodnih organizacija (Medijska Observatorija, međunarodni projekat u okviru kojeg je bio i poziv za dodelu malih grantova za istraživanje korupcije u realizaciji sedam nevladinih organizacija mreže SEENPM u okviru koje deluje i NNS), kao i pozivi za slanje radova za novinarske nagrade (godišnja Nagrada za istraživačko novinarstvo Nezavisnog udruženja novinara Srbije, CEI SEEMO Nagrada za izuzetne zasluge u istraživačkom novinarstvu, Nagrada „Verica Barać“ za doprinos borbi protiv korupcije). Škole istraživačkog novinarstva organizuju najčešće novinarska udruženja (NUNS), ali i već afirmisani istraživački timovi npr. tim emisije „Insajder“ na čelu sa Brankicom Stanković, odnosno nevladine organizacije, kao što je Media centar Sarajevo. Istraživačko novinarstvo je uvršteno kao predmet (obavezan ili po izboru) na gotovo svim fakultetima na kojima se izučava žurnalistika.

I pored svih navedenih podsticaja, u javnosti nema dovoljno kvalitetnih novinarskih istraživanja o korupciji, niti izveštavanja o suđenjima u vezi sa ovom kontroverznom temom. Kod nas mediji uglavnom nemaju stalne sudske izveštače,

niti postoji udruženje sudskih izveštača. Izveštava se samo sa onih suđenja koja su markirana senzacionalizmom aktera.

Istraživačko novinarstvo retko se neguje u etabliranim medijima (izuzetak čini tim emisije „Insajder“ TV B92). Time se češće bave specijalizovani novinarski timovi u centrima za istraživačko novinarstvo (CINS, BIRN), kao i pojedini uporni novinari koji su neretko bili životno ugroženi zbog tema o korupciji i kriminalu kojima su se bavili (Dejan Anastasijević). Neki od njih su stradali (Dada Vujasinović), a da se i danas ne zna ko je naredio i ko je počinio zločin.

Istraživačko novinarstvo se potpuno razlikuje od informativnog redakcijskog izveštavanja. „Da bi tema bila istraživačka, treba da razotkriva korupciju, kršenje zakona, zloupotrebu vlasti, da ispravlja nepravdu, ili da objašnjava složene probleme kojima se otkrivaju propusti sistema. Cilj istraživačke teme može da bude i rekonstruisanje nekog složenog događaja čime javnosti, na osnovu prikupljenih činjenica i analize, ukazujete na ono šta se zaista dogodilo (...). Istraživačko novinarstvo iziskuje drugačiji način razmišljanja, pri čemu uvek sebi morate da postavljate visoke ciljeve. Nikad ne polazite od toga da nešto ne možete!“ - ističe Brankica Stanković (2013: 122, 125), koja se nalazi na svetskoj listi 100 heroja informisanja. Listu je prvi put 2014. godine sačinila i objavila povodom 3. Maja, Dana slobode medija, Međunarodna organizacija Reporteri bez granica. U središtu pažnje istraživačkog novinarstva je upravo korupcija, a kapaciteti policije i sudstva u borbi protiv korupcije trebalo bi da su uvek prioritetni zadatak novinara uopšte, a posebno istraživača.

„Kada sam odlučivala koju ćemo temu raditi, uvek sam se rukovodila time šta 'običan svet' najviše komentariše, šta ih najviše zanima, i nikada nisam pogrešila“ (Stanković 2013:42).

Cilj seminara „Izveštavanje o slučajevima korupcije i njihovim suđenjima, kao i o istraživačkom novinarstvu“ je da se u dvodnevnom aktivnom dijalogu novinara sa istraživačima iz regiona razmotre: etika izveštavanja – slučajevi i praksa u Srbiji, istraživačko novinarstvo i korupcija, kao i novinarski standardi u izveštavanju o navodima koji se odnose na slučajeve korupcije.

Neposredna namera realizatora je bodrenje i podsticanje novinara da se u svom svakodnevnom poslu bave ovom temom, a neki od njih i zainteresuju za dalje usavršavanje i rad u specijalizovanim timovima za istraživačko novinarstvo.

Zbirka tekstova, sačinjenih upravo za ovu priliku, rezultat je dugogodišnjeg novinarskog iskustva u istraživanju, kao i akademskog bavljenja etikom novinarske profesije koja je posebno važna upravo u istraživačkom novinarstvu i izveštavanju sa suđenja.

U Novom Sadu, maj 2014.

Priredila Prof. dr Dubravka Valić Nedeljković

Prof. dr Dubravka Valić Nedeljković

NOVINARSKA ETIKA „OVDE I SADA”

Mnogi poznati književnici, publicisti, novinari veoma su kritički pisali o javnom govoru, čiji deo je i novinarstvo, kao ubeđivačkoj alatki kojoj je cilj posedovanje moći, a ne javni interes i potreba i pravo građana da znaju. Njihova zapažanja su opomena upravo novinarima da ne prave grešku iz nehata, jer je pogubna, kao i greška kojom se namerno krše etička pravila profesije da bi se zadovoljili interesi elita i centara moći. Za ovu priliku izdvajamo tek nekoliko „opomena” koje treba stalno imati na umu da bi se javni govor koristio kao alatka od javnog interesa i svesno osvojio prostor kritičkog, tačnog, etičkog medijskog izveštavanja i istraživanja.

Džordž Orvel 1984

O propagandi

„Govoriti svesne laži, a iskreno verovati u njih, zaboraviti svaku činjenicu koja je nezgodna, a onda, kad postane potrebna, izvući je iz zaborava za onoliko vremena koliko je potrebno, poricati postojanje objektivne stvarnosti, a sve vreme imati u vidu stvarnost koja se poriče - sve to je neophodno potrebno ... i tako do beskonačnosti, s tim da je laž uvek za jedan korak ispred istine”.

Viktor Igo, *Jadnici*; **Tomas Man**, *Legenda o Josipu*

Igo u *Jadnicima* tvrdi „Ništa gluplje nego pobediti, prava slava je ubediti”, a Tomas Man u *Legendi o Josipu* dodaje „jer je u reči, a ne u ruci, vlast i nadzor”.

Branislav Nušić, *Autobiografija*

Definicija profesije „Novinar?”

I koliko čarobnjaštva u tom pozivu. Dotakneš se samo tajne, ona prestaje biti tajna; dotakneš se samo čijeg ugleda, to prestaje biti ugled; dotakneš li se samo čijeg mira, taj prestaje biti miran. Pretvaraš vino u vodu i vodu u vino; crno razmazuješ belim, a belo crnim; dižeš mrtve Lazare iz groba, a žive Lazare sahranjuješ. Kadar si izmiti bez sapuna, obrijati bez brijača i oprati veš bez ceđa”.

Navedeni citati su potpuno suprotni svim zalaganjima za etiku novinarske profesije, a istovremeno govore o ubeđivačkoj i manipulativnoj moći jezika kao osnovne novinarske alatke.

Medijska sfera danas zakonski gotovo preregulisana, a novinarska praksa uglavnom neregulirana, čine u najkraćem kontekst u kojem se etikom profesije valja baviti i to tako da se stalno vraća na ishodišta i upućuje na modele. Iako je to način, čini se, sporan kao ubeđivačka strategija ka boljoj praksi, ipak sama činjenica da se medijska svakodnevnica mora menjati u mnogim svojim pojavnim oblicima, daje nam za pravo da stalno podsećamo.

ISTORIJSKI PREGLED

Teofrast Renodo je 1631. godine osnovao nedeljnik *Gazette de France* i još tada, pre 383 godine, definišući smernice novoosnovanog magazina, formatirao buduću profesiju koja će biti „na korist čitaocima“, jer „sprečava širenje mnogih lažnih glasina koje često služe kao kresivo za potpaljivanje negativnih kretanja i nesloge u zemlji“. Uz obećanje tada malom, ali značajnom auditorijumu da „postoji jedna stvar u kojoj neću nikome popustiti i ostaću uporan: tragaću za istinom, iako ipak ne jamčim da će to traganje biti uspešno“.

Već u 19. veku etika novinarskog rada je bila jedna od tema o kojima se ozbiljno raspravljalo.

U 20. veku, posebno nakon velikih svetskih ratova obeleženih i neetičkim izveštavanjem, uspostavljeni su gotovo svi i danas važeći novinarski profesionalni kodeksi i saveti za štampu, odnosno druga samoregulatorna i regulatorna tela koja udovoljavaju opštim zahtevima koji su usmereni na (1) građane i (2) na novinare:

- 1) Cilj je obezbediti čitavoj populaciji tačnu, poštenu i potpunu informaciju, koju ta populacija ima puno pravo da čuje i pružiti zaštitu od zloupotreba i iskrivljavanja.
- 2) Cilj je zaštititi one koji se profesionalno bave javnim informisanjem od svih oblika pritisaka i prinuda koji bi ih sprecili da rade za javni interes.

Važni datumi iz oblasti regulacije i samoregulacije u svetu:

1918. Prvi kodeks novinarske etike, Francuska

1946. osnovana je Međunarodna organizacija novinara

1952. osnovana je Međunarodna federacija novinara

1954. na Drugom kongresu u Bordou usvojena je *Deklaracija o načelima ponašanja novinara*

1971. usvojena je *Minhenska deklaracija*

Važni datumi iz oblasti regulacije i samoregulacije u Srbiji:

21. decembar 1881: osnovano Udruženje novinara Srbije. Usvojena su i prva pravila ili „Štatut“, koja je izradio Milan St. Marković.

17. januar 1990: registrovano je Nezavisno društvo novinara Vojvodine

26. mart 1994: osnovano je Nezavisno udruženje novinara Srbije

9. jul 2003: osnovana je Republička radiodifuzna agencija Srbije

2. novembar 2009: osnovan je Savet za štampu Srbije

Prvi *Zakon o štampi* donet je 1870. godine kada je u Srbiji izlazilo 37 listova.

DOKUMENTI

„Odnos između pravila novinarske struke i pravnih pravila, takav je da pravo predstavlja samo etički minimum, sve ostalo bi trebalo da je prepušteno autoregulaciji, autonomnim pravilima novinarske struke. Pravo bi dakle, trebalo da uređuje samo ono i onoliko što je i koliko je neophodno da bi se obezbedile vrednosti koje su ujedno minimum morala“ (Vodinelić, Gajin 2005:13).

SAMOREGULACIJA

Samoregulacija podrazumeva uspostavljanje minimuma principa etičnosti, tačnosti, ličnih prava i odgovornosti uz puno očuvanje uredničke slobode. Samoregulacija pomaže medijima da odgovore na legitimne pritužbe i isprave greške u dijalogu sa auditorijumom. Ona ne podrazumeva cenzuru ili autocenzuru (*Vodič za samoregulaciju medija* 2008).

Samoregulacija je dobro rešenje za medije jer promoviše u javnosti njihov kredibilitet. Ona doprinosi da se javnost ubedi da su mediji odgovorni. Istovremeno samoregulacija štiti i prava novinara i omogućuje da im za počinjene greške sudi profesija, a ne vlast. Time se smanjuje pritisak na pravosudni sistem (*Vodič za samoregulaciju medija* 2008).

Savet za štampu je najčešći oblik samoregulatornog tela. Obično ih čine vlasnici medija, novinari, stručnjaci i ugledne ličnosti. Njihov glavni zadatak je da kroz procedure zajedničkog odlučivanja rešavaju pritužbe na rad medija. Savet za štampu ima zadatak da brani slobodu štampe i zalaže se za visoke profesionalne etičke standarde. Savet prima pritužbe građana, razmatra ih temeljno, proverava, služi kao medijator između podnosioca prigovora i medija, a ako se pokaže da je podnosilac u pravu, tada javno proziva medij zbog kršenja etičkog kodeksa (izvor <http://www.savetzastampu.rs/>).

Ombudsman, predstavlja samoregulaciju, ali samo za određeni medij. Oni posreduju između zaposlenih u medijskom sektoru i auditorijuma, primaju njihove komentare i pritužbe i u međusobnom dijalogu nastoje, bez suda, da reše problem i nesuglasice. Nastao je na tradiciji odeljenja za žalbe koje su osnivali pojedini mediji, kao na primer *Njujork Vorld (New York World)* još 1913.godine. Da bi 1970. godine *Vašington post* ustanovio osobu koja se sistematično bavila pritužbama čitalaca (*Vodič za samoregulaciju medija* 2008: 64).

Etički kodeksi su osnova odgovornog novinarstva. Gore navedena samoregulatorna tela u donošenju svojih odluka pozivaju se na novinarske kodekse. Oni mogu biti različiti za različite tipove medija (štampa, elektronski, onlajn mediji), zatim za različite regione (pokrajinski, nacionalni, globalni); različitog obima (na primer naši su veoma kratki, a Kodeks novinara Crne Gore veoma opširan); mogu ga donositi novinarska udruženja (na primer UNS-ov i NUNS-ov *Kodeks novinara Srbije*), ali ih mogu imati i pojedinačni mediji (na primer nekada je postojao *Kodeks Radio televizije Novi Sad*, a i danas je *BBC*-jev veoma temeljan i precizan) i na kraju ne moraju sadržati ista pravila i smernice novinarskog rada, samo su osnove zajedničke. Postoje određena pitanja kojima se bavi većina kodeksa (javnim interesom, tačnošću, nepristrasnošću, odgovornošću, granicama privatnosti, zaštitom manjina, čašću, osetljivim i uvredljivim sadržajima), ali i oblasti kojima se bave samo neki (kako izveštavati o terorizmu, sudskom postupku, izborima, deci, žrtvama i samoubistvu).

Dva međunarodna dokumenta su bila osnov za izradu i doradu mnogih novinarskih kodeksa u svetu. Reč je o *Deklaraciji o načelima ponašanja novinara*, (Bordo 1954)¹ i *Minhenskoj deklaraciji - deklaracija o dužnostima i pravima novinara* (1971)².

Deklaracija o načelima ponašanja novinara, Bordo 1954.

- 1) odbrana slobode informisanja
- 2) poštovanje istinitosti zbog prava javnosti da tu istinu sazna
- 3) poštovanje ličnosti, posebno uvažavanjem pravne zaštite od povrede ugleda

Minhenska deklaracija - deklaracija o dužnostima i pravima novinara, 1971.

- 1) sloboda izražavanja
- 2) sloboda kritikovanja
- 3) zaštita profesionalne nezavisnosti i profesionalnog integriteta
- 4) poštovanje istine

1 <http://www.ifj.org>

2 <http://www.ifj.org>

- 5) poštenje u odnosu na sredstva koja novinari koriste tragajući za istinom
- 6) poštovanje izvora informacija (Nemačka je prva zaštitila izvore) kao i osoba koje su predmet informacija
- 7) eliminacija diskriminacije.

Kada su kodeksi pojedinačnih medija u pitanju, najuzornijim modelom se smatraju oblasti koje pokrivaju etičke smernice BBC-ja³:

- 1) Tačnost
- 2) Nepristrasnost i pluralizam mišljenja
- 3) Pravičnost, navođenje izvora i saglasnost
- 4) Privatnost i javni interes
- 5) Kriminal i antisocijalno ponašanje
- 6) Osetljivi i uvredljivi sadržaji
- 7) Izveštavanje o deci
- 8) Javna politika
- 9) Rat, terorizam i vanredna stanja
- 10) Religija
- 11) Uređivački integritet i nezavisnost
- 12) Odnosi sa spoljnim svetom
- 13) Kontakt sa auditorijumom
- 14) Zakoni
- 15) Odgovornost

DOMAĆA SAMOREGULACIJA

Savet za štampu Srbije od 2009. godine omogućuje građanima da reaguju na neprofesionalno i neetičko ponašanje medija i prijave ih Komisiji za žalbe. Do sada je, prema sajtu *Saveta*, doneseno osamdesetak rešenja.

UNS i NUNS su 2006. godine usvojili *Kodeks novinara Srbije* posle mnogobrojnih javnih rasprava u kojima su učestvovali novinari, predstavnici medija i medijski stručnjaci. Do tada je svako udruženje imalo svoj kodeks, a na snazi je bio i *Etički kodeks elektronskih medija* (2002).

Onlajn izdavaštvo u Srbiji je 2014. godine dobilo svoj prvi samoregulativni *Kodeks dobre profesionalne prakse*. Kodeks se bavi svim značajnim temama za onlajn izdavaštvo - od pravila po kojima se preuzima vest sa konkurentskih medija, bilo da su u pitanju onlajn, TV ili štampani mediji, pa do pravilnog isticanja plaćenih medijskih objava.

3 <http://www.bbc.co.uk>

IZVEŠTAVANJE O SUDSKIM POSTUPCIMA I ISTRAŽIVAČKO NOVINARSTVO

Osnovno pravilo u izveštavanju o sudskim postupcima je da, dok se ne objavi osuđujuća presuda važi prezumpcija (pretpostavka) nevinosti.

U *Evropskoj konvenciji o pravima čoveka* član 6, stav 2 navodi se:

„Sve osobe optužene za neki prekršaj smatraju se nevinim dok god njihova krivica ne bude zakonitim putem utvrđena.“

U krivičnom postupku u Francuskoj je čak sama reč „okrivljeni“, zamenjena mnogo tolerantijom rečju „ispitivani“.

Pretpostavka nevinosti i etika izveštavanja o sudskim postupcima, kao i kodifikacija istraživačkog novinarstva, se ne pominje u *Minhenskoj deklaraciji o dužnostima i pravima novinara*.

U nekim pojedinačnim etičkim kodeksima, koje uglavnom donose strukovne novinarske organizacije samostalno i/ili uz podršku regulatornih tela, jeste definisana i ova oblast. Tako na primer, u *Novinarskom kodeksu* Nemačkog saveta za štampu (2002:8) u članovima 8. i 13. bave se ovim pitanjima, posebno u članu 13. u kojem se navodi da „izveštavanje o istražnim i sudskim postupcima koji su još u toku mora biti lišeno predrasuda. Zbog toga štampa treba pre početka i u toku trajanja sudskog postupka u svojim naslovima i komentarima da izbegava jednostranost i prejudiciranje. Osumnjičeni ne sme biti proglašen krivim pre konačne sudske presude. O odlukama suda ne treba izveštavati bez ozbiljnih i opravdanih razloga pre donošenja pravosnažne presude.“ U dodatnim objašnjenjima navodi se da iako je nečija krivica za javnost očigledna, okrivljeni se do konačne presude ne sme tako predstavljati, niti se povrediti njegovo ljudsko dostojanstvo „medijskim linčom“. U izveštavanju se mora napraviti jasna razlika između sumnje i dokazane krivice. Izveštavanje i komentarisanje sudskog postupka se moraju jasno razgraničiti. Izveštavajući o suđenjima maloletnicima posebno se mora voditi računa o zaštiti njihovog identiteta.

U većini etičkih kodeksa u svetu posebna pažnja se poklanja utvrđivanju situacija u kojima je dozvoljeno da se navede ime osobe koja je u istražnom i sudskom postupku. Kako navodi Danijel Kornj (1999:58) *Savet za štampu* Švajcarske je još 1944. godine precizirao da se ime po pravilu ne objavljuje, već je to moguće samo u izuzetnim slučajevima.

U kojim situacijama, prema većini kodeksa, je dozvoljeno objaviti identitet osoba pre konačne presude, odnosno u kojim slučajevima javnost ima pravo da ga zna:

- 1) kada okrivljeni obavlja neku javnu funkciju,
- 2) kada je u pitanju osoba koja je izuzetno poznata, a postoji veza između dela zbog kojih je u procesu i aktivnosti zbog kojih je poznata u javnosti,

- 3) kada je zvanična institucija već javno objavila identitet okrivljenog,
- 4) kada je sam okrivljeni pristao da njegov/njen identitet bude objavljen,
- 5) kada javni interes opravdava objavljivanje identiteta.

U *Etičkom kodeksu novinara Srbije* u poglavlju VI „Zaštita privatnosti” navodi se:

„1. Novinar poštuje privatnost, dostojanstvo i integritet ljudi o kojima piše. Pravo na privatnost je suženo kada je reč o javnim ličnostima, a posebno nosiocima javnih funkcija”.

U „Smernicama” na ovaj član se precizira da se mora dodati oprez „prilikom izveštavanja o nesrećama i krivičnim delima, te da nije dozvoljeno objavljivanje imena i fotografija žrtava i počinitelja koje ih jasno identifikuju. (...) Čak i ukoliko nadležni državni organi objave podatke koji spadaju u domen privatnosti počinioca ili žrtve, mediji tu informaciju ne smeju da prenose. Greška državnih organa ne podrazumeva ‘dozvolu’ za kršenje etičkih principa profesije.” Preporučuje se i kako se odnositi prema privatnosti javnih ličnosti: „Podaci iz privatnog života javnih ličnosti objavljuju se samo ukoliko je to u interesu javnosti” (Aleksić, Bjelić 2010:119).

Mnogo je opširnije i temeljnije sudsko izveštavanje obradio *Kodeks novinara Crne Gore*. Član 10 prepoznaje pretpostavku nevinosti i upućuje: „Kada izveštava o istražnim i sudskim postupcima novinar mora uvažavati pretpostavku da je svako nevin dok se ne dokaže suprotno, i ne smije ničim prejudicirati ishod sudskog postupka” (Aleksić, Bjelić 2010:130, 142-145). Navedeno je devet smernica za ovo načelo. Izdvajamo smernicu 10.1.(b): „Cilj izveštavanja iz sudnice ne smije biti da se okrivljeni kazni sa društvenog aspekta”, tako što će mediji biti korišćeni kao „stub srama”. Ovo veoma opširno definisano područje uključuje dodatno i preporuku medijima da ni u kom kontekstu u izveštavanju o istrazi i suđenju ne objavljuju identitet porodice, rođaka i prijatelja optuženih.

Kodeks za štampu novinara Bosne i Hercegovine (donesen uz podršku *Vjeća za štampu*), nasuprot crnogorskom, veoma je štur. Takođe u članu 10 definiše sudsko izveštavanje, bez dodatnih smernica za primenu ovog člana, „novine i periodična izdanja neće nikoga tretirati kao kriminalca prije donošenja sudske presude koja to potvrđuje” (Aleksić, Bjelić 2010:153). Nadalje se upućuje na dobru praksu da se mora objaviti i odbacivanje optužbe kao i presuda.

Kodeks časti Hrvatskih novinara je još svedeniji u ovoj oblasti. Sudski postupak se spominje samo jednom i to u članu 16. uz sve ostalo što se odnosi na zaštitu privatnosti „Novinar treba štititi čovjekovu intimu od neopravdanog i senzacionalističkog otkrivanja u javnosti, (...)”. Posebna se pozornost i odgovornost zahtjeva kad izveštava o nesrećama, obiteljskim tragedijama,

bolestima, djeci, malodobnicima, u sudskim postupcima poštuje pretpostavku nedužnosti, integritet, dostojanstvo i osjećanje svih stranaka u sporu" (<http://www.hnd.hr/>).

Kodeks novinara Makedonije takođe se samo u jednom objedinjenom članu (8.) bavi sudskim izveštavanjem navodeći bez dodatnih smernica: „Načela pretpostavke nevinosti i izveštavanja o svim stranama u sudskom sporu, bez sugerisanja presude, primenjivaće se u izveštavanjima o sudskom procesu“ (Grupa autora 2004: 152).

Novi etički kodeks novinara Slovenije, kao i prethodnih nekoliko, nema smernice i veoma je kratko obradio sudsko izveštavanje u članu 21: „Kada izveštava o sudskom postupku, novinar mora da ima na umu da niko nije kriv dok se njegova krivica ne dokaže na sudu. Novinar mora da bude oprezan kada objavljuje imena i fotografije počinitelaca nedela, žrtava i njihovih porodica, kada izveštava o nesrećnom slučaju i prekrivičnom postupku“ (Aleksić, Bjelić 2010:172).

Valja uočiti da su ponuđena rešenja o izveštavanjima o sudskim postupcima u etičkim kodeksima zemalja zapadnog Balkana u suštini veoma slična, sa izuzetkom crnogorskog kodeksa koji je ovu oblast temeljno obradio.

Ni u jednom analiziranom kodeksu ne spominje se izveštavanje o korupciji, niti se sudski postupci preciziraju kada je korupcija u pitanju. O etici u istraživačkom novinarstvu gotovo da nema ni spomena. U nekim kodeksima, kao što je slovenački, definiše se novinarski rad u tački 10 koja se odnosi, iako to nije specifikovano na eksplicitan način, na istraživačko novinarstvo: „Novinar mora da izbegava zabranjene metode prikupljanja informacija. Ako informacija od velikog javnog značaja ne može da se dobije na drugi način, novinar je dužan da objasni javnosti svoj postupak“ (Grupa priređivača 2004 : 101). *Kodeks novinara Srbije* u poglavlju V „Odnos prema izvorima informisanja“, iako u suštini ne navodi da je reč o istraživačkom novinarstvu, etički definiše odnos novinara istraživača prema izvoru informacija:

1. Novinar ima pravo da istražuje sve okolnosti i činjenice o događajima koji su od interesa javnosti.
2. Novinar se u prikupljanju informacija ne sme služiti iznudom, pretnjom i proganjanjem izvora informacija.
 - Pored toga što ne smeju da prete izvorima informacija, novinari ne bi smeli da obećavaju ni povoljno izveštavanje u zamenu za informacije.
3. Novinar je dužan da poštuje zahtev izvora informisanja za anonimnošću. Izmišljanje anonimnih izvora je težak prekršaj standarda profesionalnog postupanja novinara“ (Aleksić, Bjelić 2010:114-115).

Istraživanje u novinarstvu je najopširnije definisano u *Kodeksu novinara Crne Gore*. U poglavlju 6.1. „Istraživanje“ navodi se: „(a) Novinarsko istraživanje je nezamenljiv instrument profesionalne obaveze da se poslu pristupa sa dužnom pažnjom i marljivošću. (b) U normalnim okolnostima novinari bi trebalo da koriste otvorene metode prikupljanja informacija, što podrazumeva njihovu jasnu profesionalnu identifikaciju. Nije u skladu sa profesijom novinara i ulogom medija da se novinari tokom istraživanja lažno predstavljaju i daju pogrešne informacije o svom radu. (c) Tajnom pribavljanju informacija može se pribjeći samo onda kada one ne mogu da se dobiju korišćenjem otvorenih metoda, a od izuzetnog značaja su za javnost. Te metode se, na primjer, mogu koristiti u slučajevima otkrivanja kriminalnih radnji, zloupotreba položaja ili u slučajevima otkrivanja nečega što predstavlja prijetnju po zdravlje i bjezbednost građana“ (<http://www.mminstitute.org./kodeks.html>).

Izvori informacija, tačnije njihov kredibilitet, ali i pravo na njihovu zaštitu (omogućuje *Zakon o javnom informisanju* 2003) su osnov za ispravan novinarski rad. Bez dobrih izvora informacija nema ni profesionalnog izveštavanja.

„Svaki novinar koji želi da dođe do informacija može to da uradi, pitanje je samo zašto niko neće da se bavi takvim temama, zašto se svi sklanjaju, i kako mogu mirno da spavaju ako znaju da svoj posao ne rade u potpunosti (...). Zar nije posao novinara da do informacija dolazi i da ih u interesu javnosti objavljuje? Kakav je to novinar koji nema svoje izvore i kontakte? (...) Morate napraviti 'samo vaše' kontakte koje treba ljubomorno da čuvate, ali isto tako da vi preko svojih izvora, pomognete ostalim kolegama, a ne da svoje izvore prepuštate drugima (...). Ovde mislim pre svega na izvore i kontakte koje možete da pozovete u pola noći da vam daju informaciju, ili da nešto proverite, a za koje ste sigurni da vas neće slagati. Neće vas slagati samo ako vas poštuju, a poštovaće vas ako imate stav, ako znaju da sa vama nema zezanja i da profesionalno radite svoj posao, kao i da ćete sutra o njemu, ili njoj, ako su umešani u nešto, to objaviti, bez ikakvih dilema. Takav imidž stižete godinama, a ne preko noći.“ (Stanković 2013:116-117, 123).

Kao što se moglo uočiti u pojedinim analiziranim kodeksima je naglašeno da mediji ne mogu svojom otvorenom jednostranom kampanjom da utiču na nezavisno sudstvo. Podsećamo na jedan od najpoznatijih slučajeva javnog medijskog „linča“ optuženih u procesu „Sako i Vanceti“ s početka XX veka. Suđenje ovoj dvojici anarhističkih aktivista - italijanskih imigranata u SAD - bilo je toliko očigledno farsa, da je masovnost međunarodne i domaće podrške prolongirala kraj suđenja za sedam godina. Ponovo bez dokaza, država je ove revolucionare optužila da su učestvovali u oružanoj pljački prilikom koje su ubijena dvojica policajaca 1920. godine. Svi dokazi koji su ukazivali na to da Sako i Vanceti nemaju nikakve veze sa pomenutim događajem, kao ni međunarodna podrška do tada neviđenih

razmera, nisu sprečila državu da nad njima izvrši smrtnu kaznu u avgustu 1927, nakon šest godina. Mediji su o tome izveštavali izrazito senzacionalistički.

Jovanka Matić u analizi medijske situacije u Srbiji za regionalni projekat Medijska opservatorija (2012-2014) navodi: „U novije vreme posebno duge diskvalifikatorske kampanje u dva tabloida vođene su protiv nekoliko funkcionera bivše vlade koju je predvodila Demokratska stranka i nekoliko biznismena.....kampanje su dizajnirali na takav način da tabloidi deluju kao tužilaštva, preuzimaju ulogu sudova ukazujući na potencijalne kazne koje mogu dobiti navedena lica, a istovremeno obavljaju i važne političke uloge: oni mobilišu podršku javnosti za akcije vlasti, stimulišu popularnost osobe zadužene za borbu protiv korupcije...”.

U novinarskim krugovima, međutim, kampanje u tabloidima se nazivaju „tabloidni linč”. One se zasnivaju na anonimnim izvorima iz državnih organa, senzacionalističkom stilu i nepotvrđenim informacijama koje se često pokazuju kao neistine. Rašireno je mišljenje da informacije o budućim hapšenjima u dva tabloida cure iz institucija ili pojedinaca zaduženih za krivične istrage i da je uloga tabloida pažljivo planirana. Profesionalne organizacije kritikuju praksu dva tabloida zbog kršenja profesionalnih pravila i zbog toga što oni uspostavljaju model neprofesionalnog ponašanja kao poželjan i koristan za efikasnu borbu protiv kriminala i korupcije.

Godišnji Izveštaj Zaštitnika građana Saše Jankovića iz 2013. godine istakao je curenje poverljivih informacija u posedu državnih zvaničnika u „određene, uvek iste medije” kao problematičnu praksu, karakterističnu za 2013. godinu. Komentar Zaštitnika građana odnosi se na informacije iz tekućih istraga, lične podatke i okolnosti iz privatnog života „do kojih se može doći samo sistematičnim i dubokim zadiranjem u privatnost i baze podataka koje, u sasvim određene svrhe, vode određeni državni organi”. Po njegovom mišljenju, tabloidizacija medija dobila je novi zamah tokom 2013. godine i prerasla u „tabloidizaciju države”.

Regulatorna tela se takođe bave etikom medijskog delovanja. Republička radiodifuzna agencija Srbije donela je *Opšte obavezujuće uputstvo o ponašanju emitera (Kodeks ponašanja emitera)* u kojem se obrađuje i izveštavanje o sudskim postupcima:

a) Praćenje istrage

Emiteri ne smeju ni na koji način ometati istragu tokom njenog trajanja. Ne smeju se intervjuisati počinioци tokom trajanja istrage. Zabranjuje se emitovanje plaćenih informacija o procesu i o počinjenom delu. Tokom procesa istrage emiter je dužan da poštuje načelo pretpostavke nevinosti. Nije dozvoljeno prikazivati snimke ili materijale koji su zvanično označeni kao tajni, kao ni snimke i materijale koje su pojedinci ili državni organi pribavili na protivzakonit način.

b) Objavljivanje sadržaja zapisnika izdvojenih u krivično-sudskom postupku

Emiteri su dužni da u svom radu i obaveštavanju javnosti o krivičnim-sudskim postupcima poštuju sudske odluke o izdvajanju zapisnika o iskazima okrivljenih, svedoka ili veštaka, dokaza, audio i vizuelnih snimaka i drugih materijala kada se na njima ne može zasnovati sudska odluka.

c) Zabrana pritiska na sud

Zabranjeno je emitovati emisije kojima se namerno prejudicira ishod sudskog procesa. Izveštavanje iz suda mora se zasnivati na iznesenim činjenicama i svedočenjima, a ne isključivo na mišljenjima i procenama osoba koje ne učestvuju u sudskom postupku. Emiteri su dužni da jasno navedu status osobe koja je na bilo koji način uključena u istragu ili sudski postupak (svedok, osumnjičeni, optuženi, okrivljeni i sl.). Emiter ne sme u svom programu da tretira okrivljenog (osumnjičenog i optuženog) kao krivično-odgovornog dok se ne donese pravosnažna presuda.

d) Zaštita identiteta

Nije dozvoljeno, bez izričitog odobrenja, objavljivati identitet službenih i ostalih lica koja vode istragu ili su sa njom povezani, ukoliko ta imena nisu već zvanično objavljena⁴.

Međutim, u skladu sa *Zakonom o javnom informisanju* (2003), odgovorni urednik nije dužan da objavi informaciju, odnosno deo informacije, ako:

- 1) objavljivanje zahteva neovlašćeno lice;
- 2) je u istom javnom glasilu već objavljena sadržinski istovetna, istinita i potpuna informacija o okončanju krivičnog postupka;
- 3) ovlašćeno lice u zahtevu za objavljivanje nije navelo ime i adresu, a nedostajući podatak nije poznat redakciji, kao i ako ovlašćeno lice nije potpisalo zahtev;
- 4) u zahtevu nije označena prvobitna informacija, a ne može se jednostavno utvrditi na koju se informaciju odnosi;
- 5) informacija sadrži samo mišljenja ili komentare povodom prvobitne informacije;
- 6) je neistinita informacija ili deo informacije o pravosnažnom obustavljanju postupka, odbijanju optužbe, odnosno oslobađanju od optužbe;
- 7) je informacija ili deo te informacije neprimerene dužine, a podnosilac, na zahtev javnog glasila, ne promeni njenu dužinu u roku od 15 dana od dana kada mu za to javno glasilo uputi zahtev;
- 8) je zahtev za objavljivanje podnet po isteku roka;

4 <http://www.rra.org.rs>

9) je sadržina informacije, odnosno dela informacije takva da bi njeno objavljivanje izazvalo krivičnu ili prekršajnu odgovornost ili građansko-pravnu odgovornost prema trećim licima.

Izveštavanju o sudskim postupcima u Srbiji posebno su posvećene dve publikacije strukovnih organizacija. Jednu je priredilo *Društvo sudija Srbije* kako bi pomoglo novinarima da bolje izveštavaju o procesima, a drugo je, s istom namerom, izdala *Asocijacija nezavisnih medija Srbije* (ANEM). Dakle, obe strane u ovom delikatnom novinarskom poslu razumele su da je neophodno ozbiljno uputiti medije kako izveštavati o sudskom postupku jer se pokazalo, u dugogodišnjoj informativnoj praksi, da kvalitet izveštavanja iz suda nije bio odgovarajući značaju materije.

Ako uporedimo, (tabelarno prikazano), kodekse sudija i novinara uočićemo mnogo zajedničkih elementa koji obe profesije jasno definišu kao one koje moraju da neguju visok stepen integriteta jer deluju u izrazito javnom interesu.

Kodeksi i standardi sudijske etike	Kodeks novinara Srbije
Budi nezavisan	Nezavisnost od pritisaka
Budi pravedan	Istinitost izveštavanja
Budi profesionalan	Korišćenje časnih sredstava
Budi slobodan	Novinarska pažnja
Budi hrabar	Odnos prema izvorima informisanja
Budi doličan	Poštovanje privatnosti
Budi nepodmitljiv	Odgovornost novinara
Budi posvećen	Poštovanje autorstva
Budi apolitičan	Zaštita novinara
Budi odan kodeksu	

(izvor za kodekse Gavrilović, Gredelj 2011)

Elektronski vodič za izveštavanje o sudskim postupcima sa ANEM -ove stanice⁵

Iz ovog vodiča izdvajamo nekoliko akcenata.

Zakon o javnom informisanju (2003) kao i *Zakon o javnom informisanju i medijima* (2014) predviđaju da se u javnim glasilima slobodno objavljuju ideje, informacije i mišljenja o pojavama, događajima i ličnostima o kojima javnost ima opravdani interes da zna, osim kada je drugačije određeno zakonom.

5 Autori: mr Vesna Živković, advokat, Kruna Savović, advokat, jun 2012. godine Beograd. U Dodatku se daje tekst Vodiča u celosti uz odobrenje ANEM-a.

U praksi se često dešava da mediji odgovaraju za naknadu štete zbog povrede pretpostavke nevinosti ličnosti o kojoj izveštavaju, a koja je svakom građaninu garantovana kako *Ustavom Republike Srbije (2006)*, tako i *Zakonom o krivičnom postupku* i *Zakonom o javnom informisanju (2003)* i *Zakonom o javnom informisanju i medijima (2014)*. *Zakon o javnom informisanju (2003)* propisuje da se u javnom glasilu niko ne sme označiti učiniocem kakvog kažnjivog dela, odnosno oglasiti krivim ili odgovornim pre pravosnažne odluke suda ili drugog nadležnog organa. Drugim rečima u našem pravu se svako smatra nevinim sve dok se njegova krivica ne utvrdi pravosnažnom odlukom nadležnog suda.

TERMINOLOGIJA

Kada je u pitanju lice protiv koga se vodi krivični postupak ili preduzimaju određene radnje u toku krivične procedure ili pretkrivičnog postupka možemo razlikovati nekoliko pojmova:

1. Osumnjičeni; 2. Okrivljeni; 3. Optuženi; 4. Osuđeni;

Novčanom kaznom od 30.000,00 do 200.000,00 dinara kazniće se za prekršaj *odgovorni urednik javnog glasila*:

- 1) ako se u objavljenoj informaciji neko označi učiniocem kakvog kažnjivog dela, odnosno oglasi krivim ili odgovornim pre pravosnažne odluke suda ili drugog nadležnog organa (član 37);
- 2) ako sadržaj javnog glasila, koji može ugroziti razvoj maloletnika nije jasno i vidno označen, odnosno ako je maloletnik učinjen prepoznatljivim u objavljenoj informaciji koja je podesna da povredi njegovo pravo ili interes (član 41. st. 2. i 3);
- 3) ako naknadnu informaciju o ishodu krivičnog postupka, odnosno presudu ne objavi po pravosnažnoj sudskoj odluci, ili ne objavi u rokovima i na način predviđen ovim zakonom;
- 4) ako objavljivanje naknadne informacije o ishodu krivičnog postupka, odnosno presude uslovljava plaćanjem naknade.

Radi obezbeđivanja objektivnog, pravovremenog i tačnog obaveštavanja javnosti o radu suda i sudskim postupcima, predsednik, sudije i sudsko osoblje dužni su da obezbede potrebne uslove, kao i odgovarajući pristup medijima u pogledu aktuelnih informacija i postupaka koji se vode u sudu, vodeći računa o interesima postupka, privatnosti, kao i bezbednosti učesnika u postupku.

Informacije i podaci koje sudovi dostavljaju javnosti moraju biti tačni i potpuni. Podaci koji prema posebnim propisima predstavljaju tajnu i zaštićeni podaci čije objavljivanje je isključeno ili ograničeno zakonom se ne saopštavaju.

Fotografisanje, audio i video snimanje u zgradi suda može se obaviti samo uz prethodno pribavljeno pisano odobrenje predsednika.

Sudski vodič za medije (2004) pristupa uputstvima za rad novinara sa stanovišta pravnih normi, tako da se u ovom praktikumu najpre navode članovi svih zakona koji bi mogli da budu uputstvo, ali i oslonac novinarima dok izveštavaju o istražnim radnjama i sudskom postupku.

Najpre se citira *Ustav* u kojem se garantuje sloboda misli i javnog izražavanja mišljenja, kao i to da je sudska rasprava javna osim ukoliko u posebnim okolnostima sud ne odluči da je „zatvori za javnost“. Novinarima nije potrebno posebno odobrenje da bi prisustvovali suđenjima. Javnost se može isključiti samo u određenim delovima postupka ili kada je reč o maloletnicima da bi se zaštitio njihov identitet. Preporučuje se uzdržanost u izveštavanju sa ovih suđenja.

Potom se iz *Zakona o parničnom* i *Zakona o krivičnom postupku* takođe izdvajaju članovi koji garantuju javnost sudske rasprave, kao i prezumpcija nevinosti („niko ne može biti smatran krivim za krivično delo dok to ne bude utvrđeno pravosnažnom sudskom odlukom nadležnog suda“, *Sudski vodič za medije* 2004:11).

Vodič sadrži i relevantne izvode iz međunarodnih dokumenata koji su implementirani u naše zakonodavstvo, zatim upućuje, u najkraćem, novinare u osnove pravnog postupka i na kraju nudi rečnik pravnih izraza i adresar pravosudnih organa u Srbiji.

U *Vodiču* se navodi (2004:16) da u svetu postoje udruženja sudskih izveštača, kod nas na žalost to ne samo da ne postoji, već ima i jako malo novinara kojima je sektor sudsko izveštavanje, bez obzira koliko je ovo veoma specifična oblast, koja zahteva isto tako specifična znanja, upornost, tačnost, dugotrajno praćenje jednog sudskog postupka, koji zna da se pretvori u „događaj bez kraja“. Dakle bez kontinuiteta praćenja ne može se tačno i kritički izveštavati.

Vodič (2004:17) precizira zadatke izveštavanja iz suda: „a) objektivno informisanje građana o radu pravosudnih organa; b) kritika i kontrola centara moći, u ovom slučaju sudija i javnih tužilaca; c) praktična pomoć građanima (pre svega objavljivanjem sudskih presuda koje su od važnosti za svakodnevni život); d) prevencija krivičnog dela kroz medijsko prikazivanje oblika krivičnih dela i kazne“.

Novinari su često u dilemi da li su im dostupni, i na koji način, sudski spisi. *Vodič* upućuje da to nije izričito regulisano što znači da ne postoje ni smetnje da dobiju na uvid sudski spis uz dozvolu sudije koji postupka po predmetu. Isto je i sa optužnicom državnog tužioca (2004:18).

U samoj sudnici novinari moraju da vode računa da ne ometaju postupak. Na suđenje se ne sme kasniti, niti izlaziti pre kraja (pauze), odnosno ponovo ulaziti pošto se iz sudnice izašlo. Ne sme se ništa komentarisati na bilo koji način, jer je novinar posmatrač, a ne učesnik sudskog postupka. Osoba od koje se uzimaju izjave i sa kojima se pre svega stupa u kontakt je portparol suda, ako ga sud ima, ili predsednik suda. Sudiji se ne prilazi odmah nakon suđenja, niti se može tražiti izjava, ili dodatni komentar odluke, posle usmenog obrazloženja sudije. Takođe, u principu, nije dozvoljeno snimanje sudskog postupka, sem ako nije unapred dozvoljeno o čemu obično redakcije budu obaveštene pre početka suđenja (Vodič 2004: 18).

Novinari u izveštaju sa suđenja moraju navesti u kojoj je fazi postupak. Veoma oprezno sa navođenjem imena i statusa, na primer, svedoka (ne sme se navoditi ako su već na odsluženju kazne ili su je izdržali).

Prejudiciranje sudske odluke strogo je zabranjeno. Izveštavanje mora biti bez predrasuda, kritičko, izbalansirano i tačno, jer novinari prenose građanima „kako se deli pravda“, dakle njihovo izveštavanje nije samo informativno već i edukativno i može služiti kao prevencija potencijalnih krivičnih dela.

U *Vodiču* su specifikovane i moguće novinarske greške (2004:20) navodimo samo deo onih najtipičnijih:

- ometanje rada u sudnici (razgovara se dok traje suđenje, glasno komentarisanje izjave...),
- pogrešno označavanje stranaka u sporu,
- pogrešno navođenje suda,
- pogrešno izveštavanje o elementima postupka (na primer krivična prijava se ne podnosi sudu već državnom tužiocu),
- sud ne odbacuje krivičnu prijavu, već državni tužilac,
- zahtev za sprovođenje istrage se „podnosi“,
- sud ne optužuje na kraju postupka, već donosi presudu,
- optužnica se ne pokreće, već se podiže,
- prognoziranje visine kazne, ili ishoda suđenja, je nedopustivo u izveštavanju,
- objavljivanje fotografija učesnika u procesu (posebno sudije, državnog tužioca, porotnika) je nedopustivo,
- paralelno istraživanje novinara i objavljivanje rezultata tog istraživanja dok traje sudski postupak o predmetu suđenja je zabranjeno, posebno uzimanje izjava od svedoka, osumnjičenih i veštaka, pre nego što svoje iskaze daju sudu. Kada se novinari bave neprocesuiranim slučajevima mogu da pomognu da

pravda bude zadovoljena, odnosno rezultati njihovih istraživanja mogu da iniciraju zvaničnu istragu,

- ▶ odluka o obustavi postupka se mora objaviti.

Najozbiljniji problem u izveštavanju sa suđenja je kada se „sudski postupak“ vodi u medijima. Postoji pravna i etička zaštita od senzacionalističkog medijskog izveštavanja o sudskom postupku. Pravna je upisana u domaćim i međunarodnim izvorima (dokumenti, zakoni, preporuke).

Pre svega *Evropska konvencija o zaštiti ljudskih prava i osnovnih sloboda* (1956) štiti privatnost lica protiv kojih se vodi krivični postupak (Vodič 2004:23).

Etičku zaštitu obezbeđuju profesionalni novinarski etički kodeksi o kojima smo prethodno detaljnije pisali.

Moguće je čak da se postupak odgodi dok ne prestanu medijski pritisci na sud kroz medijsku kampanju pristrasnog izveštavanja.

Sud podleže kritici javnog mnjenja, ali ne u toku postupka, već pošto je presuda javno objavljena, tačnije pravosnažna. Ukoliko je podnesena žalba, ni tada nije etički kritikovati sudski postupak, jer se to može smatrati pritiskom na rad suda dok postupak još traje. Izuzetak je neefikasnost suda, tačnije sudskog postupka i nju treba javno kritikovati u medijima.

Valja upozoriti i na to da novinari mogu biti udaljeni iz sudnice i novčano kažnjeni; da mogu biti predmet krivičnog progona zbog uvrede i klevete (ovo je posebno osetljiva oblast kojom se bave udruženja širom sveta već decenijama jer zalazi u pravo na javno informisanje i građana da znaju); protiv njih može biti podignuta tužba za objavljivanje odgovora odnosno ispravke, zatim tužba zbog povrede zabrane govora mržnje, kao i tužba za naknadu materijalne i nematerijalne štete (prema Vodiču 2004:25).

Tačnost, preciznost, jasnost, temeljna priprema pre odlaska na događaj (suđenje); veoma pažljivo praćenje sudskog postupka; višestruko proveravanje činjenica i da li je sve što je rečeno tokom suđenja tačno zabeležno (bolje transkript nego lična interpretacija); izveštavanje bez težnje ka senzacionalizmu i pritisaka na sud; pridržavanje smernica etičkog novinarskog kodeksa; svest o potpunoj odgovornosti za napisanu reč - u najkraćem su uputstva kako izveštavati sa suđenja uopšte, a u ovom slučaju o korupciji i kriminalu, da bi se ostvarilo pravo javnosti da zna i da bi javni interes u potpunosti bio zadovoljen.

Isti principi, pa čak i još mnogo rigorozniji, važe i za istraživačko novinarstvo.

Na kraju završimo sa konstatacijom Brankice Stanković, jedne od najpoznatijih novinarki istraživačica na ovim prostorima: „Najviše mrzim površnost. Površne sudije donose problematične presude, isto tako površni urednici odbijaju da

shvate značaj neke priče, površne osobe se jednostavno ne udubljuju ni u šta. Površne osobe osuđuju svakoga ko je drugačiji samo zato što su površne. Njihova površnost se često pretvara u zatupljivanje i glupost. Zbog te svoje površnosti nemaju čak ni ideju da bilo šta menjaju u svom životu, kao da život ima reprizu, a još manje da menjaju nešto oko sebe. Dobro im je koliko god da je loše, jer površno zaključuje da može da bude i lošije nego što jeste" (2013:270).

IZVORI

- Aleksić, Igor i Suzana Bijelić (2010). *Medijske slike i kodeksi*. Novi Sad: UNV.
- De Berg, Hjugo (2007). *Istraživačko novinarstvo*. Beograd: CLIO.
- Dej Alvin Luis (2008). *Etika u medijima: primeri i kontroverze*. Beograd: Čigoja štampa.
- Gavrilović, Zoran i Stjepan Gredelj (2011). *Profesija između korupcije i integriteta*. Beograd: Biro za društvena istraživanja.
- Grupa priređivača (2004). *Etika novinarstva*. Beograd: CPM.
- Korni, Danijel (1999). *Etika informisanja*. Beograd: CLIO.
- Koronel, Šila S. (2011). *Iza kulisa: Vodič za istraživačko novinarstvo na Balkanu*. Beograd: BIRN Srbija.
- Nemački savet za štampu (2002). *Novinarski kodeks sa osnovnim smernicama za redakcijski rad*. Beograd: Konrad Adenauer Fondacija.
- Opšte obavezujuće uputstvo za ponašanje emitera* (27. jun 2007). Beograd: RRA. <http://www.rra.org.rs/>
- Simić, Vojkan i saradnici (2004). *Sudski vodič za medije*. Beograd: Društvo sudija Srbije i ABA CEELI
- Stanković, Brankica (2013). *Insajder, moja priča*. Beograd: Samizdat B92.
- Vodinić, Vladimir i Saša Gajin (2005). *Kodeks novinarske struke: Model*. Beograd: Centar za unapređivanje pravnih studija Beograd.
- Vodič za samoregulaciju medija* (2008). Beč: OSCE.
- Udruženje novinara Srbije <http://www.uns.org.rs/>
- Zakon o javnom informisanju* (2003). „Službeni glasnik RS”, br. 43/2003, 61/2005 i 71/2009
- Zakon o javnom informisanju i medijima* (2014). www.parlament.gov.rs/

Milorad Ivanović

ISTRAŽIVAČKO NOVINARSTVO I KORUPCIJA

- vodič za efikasnije izveštavanje -

UVOD

Greške u novinarstvu su moguće, dobro je priznati kada ih napravite i zato evo odmah na početku jednog takvog ispovedanja: ovo uopšte neće biti vodič kroz *istraživačko novinarstvo* i korupciju. Nikako! I to iz jednostavnog razloga – *istraživačko novinarstvo* ne postoji. Ono čime ćemo se mi baviti u ovom kratkom vodiču je *istražno novinarstvo*.

Kada je termin prvi put uveden u medijsku terminologiju nekadašnje Jugoslavije, neko je pogrešno engleski termin „investigate“ umesto *istraga* preveo kao *istraživanje* (na engleskom „research“). Reći ćete: „Pa dobro i nije neka razlika“. Zapravo, problem je mnogo veći nego što izgleda: nedavno sam gledao jednu emisiju u kojoj se poznata voditeljka hvali da je istraživački novinar „jer pred svaki intervju istraži sve o budućem sagovorniku“. Ili opet, na jednom seminaru jedna druga poznata koleginica ljutito je reagovala kada sam pokušao da uvedem ispravnu terminologiju rekavši da „ona nije nikakav policajac pa da vodi istragu, nego novinar koji istražuje“.

Upravo u tome i leži problem: istražni novinari zaista rade isto što i inspektori – oni vode istrage, pokušavaju da saznaju ono što neko drugi pokušava da sakrije, koriste metode koje su bliže policiji nego novinarstvu. Istraživanje je samo jedna od etapa istrage – i to ne najvažnija.

To posebno važi za novinare koji žele da se bave pitanjem korupcije. Osim tradicionalnih znanja koja moraju da imaju svi novinari, ovi istražitelji morali bi da imaju i neka dodatna znanja – da znaju da analiziraju godišnje izveštaje kompanija, da koriste tehničke mogućnosti kojima će zaštititi svoje materijale i sagovornike, specijalne metode pretrage baza podataka. O tim veštinama će biti reči u ovom delu priručnika.

Što se pak tiče razlike između „istraživačkog“ i „istražnog“ novinara - avaj, ne vredi ispravljati krive Drine i nešto što je već odavno ukorenjeno. Po sistemu „ako

neće Muhamed bregu, breg će Muhamedu” i u ovom priručniku govorićemo o *istraživačkom*, a ne *istražnom* novinarstvu – uz jasnu naznaku da znamo za jadac:)

E sad, kako glasi definicija istraživačkog novinarstva. Mnogo ih je, ali meni se najviše sviđa ona američkog novinara Boba Grina, dobitnika Pulicerove nagrade, koji kaže da je „istraživačko novinarstvo prikupljanje informacija koje bi ostale tajna da nije novinara“. Istraživački novinar je tragač za istinom u svim sferama života koji svoj posao obavlja bez obzira na probleme.

U razvijenom delu sveta postoji verovanje da je istraživačko novinarstvo jedan od glavnih stubova demokratije i da je neophodno – iako nekada bolno.

Italijanski mafijaši imaju izreku da lako mogu da izađu na kraj sa sudijama, jer postoje mehanizmi kako da ih potplate, ali da to s novinarima ide mnogo teže jer su „napaljeni“ i posao rade iz ubeđenja, a ne zbog finansijskih interesa.

San svakog istraživačkog novinara je da svojim tekstom smeni predsednika. Naravno, koristeći neka od ličnih iskustava koja sam naveo u ovom vodiču možda nećete uspeti da oborite predsednika, ali nadam se da će vam pomoći da se upustite u jednu avanturu koja se ne može meriti ni sa čim drugim u oblasti novinarstva.

POGLAVLJE 1

- ŠTA SPADA U ISTRAŽIVAČKO NOVINARSTVO?

Postoji nekoliko parametara koje mora da zadovolji svaka priča:

- Priča mora da bude važna za društvo
- Priča mora da se bavi nepravilnostima u društvu

U svetu se velika pažnja posvećuje takozvanim „malim ljudima“ koji su naleteli na „zid“ i ne mogu da reše neke svoje osnovne potrebe. Zlatno pravilo je da novinari moraju da štite male ljude i jure velike kriminalce. Jurite glavne bosove, a ne sitne ribe, jer su i oni verovatno neka vrsta žrtve.

- Priča mora da bude originalna

Do sada je urađeno na hiljade priča o korupciji. Ukoliko želite da radite novo istraživanje na ovu temu saznajte šta je sve do sada objavljeno, probajte da nađete novi do sada neobrađen ugao, drugačiji način kazivanja priče.

- Priča mora da ima posledice

Prva lekcija koju sam naučio kada sam došao u redakciju glasila je: „Samo provincijalni novinari veruju da će svojim tekstom promeniti svet“. Ja sad dodajem – provincijalni i istraživački novinari. Upravo to uverenje da se društvo može promeniti na bolje glavna je misao vodilja svakog istraživačkog novinara.

- Novinar mora sam da dokaže činjenice

Zaboravite na opravdanja tipa „to sam pročitao u nekim novinama“, ili „tako mi je nezvanično rečeno“. Za svaki podatak koji objavi u tekstu, novinar istraživač mora da ima dokaz do koga je lično došao.

(PRIČE IZA PRIČA: Sami do svake informacije - Slučaj Đ. di S.)

POGLAVLJE 2

- ISTRAŽIVAČKA SLAGALICA

Potrebno je ispuniti brojne uslove da bi se uopšte moglo razvijati istraživačko novinarstvo. Ovo su ključni elementi:

- Potrebno je vreme

Istraživanja se rade dugo – nekoliko meseci, pa i godina. Pokušajte da ubedite urednike da će im se isplatiti to što izvesno vreme nećete provesti u redakciji, nego na terenu - svaki urednik voli dobru priču koju je moguće „prodati“.

- Neophodan je novac

Istraživanja mogu biti veoma skupa. Tokom 2001. godine sam za potrebe londonskog Instituta za izveštavanje o ratu i miru (IWPR – Institute for War and Peace Reporting) zajedno sa kolegom Momom Iličem učestvovao u projektu čiji je cilj bio da se utvrdi šta se desilo sa novcem prebačenim na kiparske račune tokom devedesetih. Samo istraživanje je koštalo nekoliko hiljada evra, a uz advokatske i druge troškove taj iznos se dramatično povećao.

- Javnost koja će da reaguje

Istraživačko novinarstvo ima efekat samo ukoliko javnost reaguje na ono što je objavljeno tražeći da dođe do promena na koje se ukazuje u istraživanju. Nema veće frustracije za novinara nego kada vidi da niko ne reaguje na otkrića.

- Pristup informacijama

U Norveškoj novinar uz pomoć kompjutera može za par sekundi da dobije sledeće informacije: ko je vlasnik kompanije, ko su članovi Upravnog odbora i da li se nalaze na još nekim rukovodećim funkcijama, koliki porez su platili, koliki su im prihodi, kolika im je imovina, koje poklone su primili političari, s kim su u braku i šta im piše u bračnim ugovorima, gde žive i gde su živeli, kome su pisali, ko im je pisao i šta stoji u prepisci. Mi smo još daleko od ovih standarda, ali stvari se pomeraju pre svega zahvaljujući instituciji Poverenika za informacije od javnog značaja. Na sajtu www.poverenik.rs možete saznati na koje informacije imate pravo i kako do njih da dođete. Nažalost, mali broj novinara koristi usluge

poverenika pravdajući sve sporim procesom, ali neka od najboljih skorašnjih istraživanja nastala su upravo zahvaljujući aktivnostima poverenika.

POGLAVLJE 3

- IZBOR PRIČE -

Istraživačko novinarstvo ima jedan ozbiljan problem – novinari se veoma često vrte oko istih tema što može da postane dosadno. Proteklih godina urađeno je nekoliko priča o korupciji, ali osim dizanja svesti o problemu koji postoji u društvu, uticaj ovakvih priča je veoma ograničen. Zbog toga je ključ da se sve teme rade na interesantan način i iz drugog ugla. Pre izbora priče, postavite sebi sledeća pitanja:

- Da li je tema vredna truda, imam li vremena i sredstava?

Nije dobro uložiti previše truda za razotkivanje minornih problema.

- Da li će priča imati neke posledice u društvu?

Za razliku od ostalih formi novinarstva, istraživačke priče nemaju za cilj da zabave čitaoce, nego da proizvedu određene reakcije društva.

- Šta znam o ovoj temi, ko mogu da mi budu sagovornici, da li ću lako doći do dokumenata?

Nemojte se baviti samo povezanošću korupcije i politike, dobre teme mogu se naći i u oblasti nauke, ekonomije, ekologije. Posebno mogu da budu zanimljive priče koje govore o nejednakim odnosima u društvu (policija-javnost, poslodavci-zaposleni, učitelji-đaci, lekari-pacijenti...).

- Identifikujte „minimalnu” i „maksimalnu” priču.
- Dajte hipotezu

Imajte jasnu ideju šta želite da dokažete, ali imajte na umu da ćete možda na kraju procesa imati sasvim drugu priču.

- „Pratite novac”

U istraživačkom novinarstvu - posebno kada se radi o slučajevima korupcije - postoji jedno staro pravilo, koje glasi da uvek „treba pratiti tragove novca”. To je najlakše uraditi analizirajući zvanične ugovore i tendersku proceduru. Crvena lampica trebalo bi da vam se uključi u sledećim slučajevima: ukoliko postoje ugovori o konsultantskim uslugama, ugovori o „podizvođačima”, pojava samo jednog prijavljenog na tenderu, promena uslova tendera u poslednjem trenutku, nagoveštaji da postoje pritisci „sa vrha”, žalbe onih koji su učestvovali u tenderskoj proceduri itd.

- Razgovarajte, razgovarajte, razgovarajte

U ona stara dobra vremena, kada još nije postojao internet ni mobilni telefoni, novinari su praktikovali da svako jutro odu „na kafu“ sa svojim izvorima. I tako, uz kaficu, obično bi se izrodila i kakva dobra tema. Trebalo bi se vratiti tim starim, dobrim običajima. S kim kafenisati? Najbolji izvori su: gubitnici na tenderima (veoma često znaju dosta o zakulisnim radnjama i obično su spremni da govore), diplomate zemalja čije firme su naišle na probleme, ljudi iz tužilaštva, parlamentarnih grupa i bezbednosnih službi (ali uvek budite oprezni i pitajte se „zašto mi ovo govore“). I naravno, najbolja, ali najređa i najranjivija grupa su „uzbunjivači“ - zaposleni u firmama koji su odlučili da progovore o nepravilnostima u radu. Ključna stvar je garantovati im bezbednost i zaštitu.

POGLAVLJE 4

- ISTRAŽIVANJE -

Ovo je najosetljivija faza u kojoj najčešće dolazi do odustajanja od daljeg rada na priči. Najvažnije - budite sigurni da vas je urednik razumeo, da zna šta radite i da planira i da objavi vašu priču. Za novinara - istraživača nema ništa gore nego da mu priča završi u nečijoj foci.

► Istražite temu

Pre nego što krenete na teren i otpočnete s intervjuima, saznajte što više o temi koju radite: koristite internet, baze podataka, arhive do sada napisanih priča. Saznajte ko su „glavni igrači“ i koji su njihovi međusobni odnosi, koje institucije su uključene.

► Uradite „test priču“

Istraživanja su skupa i dugotrajna i zato je neophodno da na samom početku utvrdite da li „priča pije vodu“, odnosno da li će na kraju procesa biti moguće napisati priču - „maksimalnu“ ili „minimalnu“. Odustajanje od priče u ovom trenutku nije problematično: kriza nastaje kada nakon nekoliko meseci rada uredniku morate da saopštite da priče - nema. U test istraživanju nije neophodno da imate „smoking gun“ odnosno ključne dokaze - potrebno je samo da utvrdite da priča postoji i da se može uraditi.

► Napravite plan

Planiranje je veoma važno jer ne možete priču raditi daveka – nećete imati ni vremena, ni resursa. Stavite na papir sa kim i gde bi trebalo da razgovarate, kako ćete doći do izvora, koliko vam je vremena potrebno, kada počinjete da pišete.

► Počnite da prikupljate dokumenta i informacije

Fotografije, interni dokumenti, računi: skupljajte ih i sortirajte po važnosti. U vreme potpune globalizacije sve je teže sakriti se - do pre nekoliko godina verovalo se

da ukoliko otvorite offshore kompaniju na nekom od egzotičnih ostrva niko vam neće moći ući u trag, ali stvari se menjaju. Ovo je samo nekoliko baza podataka koje bi trebalo da pregledate pre nego što krenete u ozbiljan posao:

Agencija za privredne registre

Pretraživa baza podataka gde možete saznati ko je vlasnik kompanije, kao i pojedine informacije o uspešnosti firme: <http://www.apr.gov.rs/>

ICIJ Offshore Leaks Database

Međunarodni konzorcijum istraživačkih novinara iz Vašingtona (www.icij.org) sredinom 2013. godine došao je u posed baze podataka sa preko 2.5 miliona dokumenata o offshore kompanijama širom sveta. Novinarima ove organizacije bili su potrebni meseci da dokumente sortiraju i naprave bazu podataka koja je pretraživa. U bazi se nalazi veliki broj ljudi iz Srbije ili onih čiji su poslovi vezani za Srbiju.

<http://offshoreleaks.icij.org/search>

Investigative Dashboard (OCCRP)

Nezavisni projekat grupe novinara, na čelu sa rumunskim kolegom Polom Raduom, koji su na jednom mestu prikupili nekoliko baza podataka - neke od njih su bile ranije dostupne, druge su bile „hakovane“, poput baze podataka firmi registrovanih u Panami. Sjajan početak svakog istraživanja <http://www.investigativedashboard.org/>

► Formirajte tim

Okupljanje više kolega koji rade na jednoj priči uvek je dobro - jedan čovek ne može uvek da zna sve, sigurno postoje kolege koje su eksperti za neku oblast. Osim toga, formiranje tima doprinosi povećanju bezbednosti novinara jer, kako je rekao jedan od stranih predavača na kursu kome sam prisustvovao, „ako mafija želi da povredi one koji su radili na priči, sigurno neće napasti svih pet novinara koji su na priči radili“.

► Budite fokusirani i nemojte da lutate

Kod velikih istraživanja postoji opasnost da zbog velike količine informacija novinar zaluta. Setite se čuvenog vica: pitala učiteljica Pericu da ispiča sve što zna o slonu. „Slon je životinja koja ima četiri noge, uši i surlu koja liči na crva. Crv je ...“ Posle svake rečenice upitajte se: „Šta je fokus moje priče...“?

POGLAVLJE 5

- INTERVJUI SA EKSPERTIMA I IZVORIMA -

Budite skeptični i uvek se pitajte „zašto mi ovo govore, da li imaju interes i koji je?“ U istraživačkom novinarstvu malo paranoje je dozvoljeno i poželjno - ali samo malo!

► Sami sebe stalno preispitujte

Pokušajte da dokažete da Vaša priča nije istinita. Nešto što na prvi pogled deluje očigledno, zapravo na kraju ne mora da bude istina.

► Pažljivo razgovarati s kriminalcima

Veruje se da fer izveštavanje podrazumeva razgovor sa svim „zaraćenim“ stranama, uključujući i članove mafije. To može da bude opasno jer članovi jednog „ganga“ mogu da požele da iskoriste novinare u borbi protiv drugog „ganga“. Zbog toga na novinarima leži velika odgovornost. S druge strane, razgovor s mafijašima daje „meso na kostima“ za vašu priču, ona postaje zanimljivija za čitanje i sveobuhvatnija. Ljudi žele da znaju kako kriminalci žive, govore, razmišljaju. Neki smatraju da ukoliko nemamo i tu stranu priče, onda istraživačko novinarstvo predstavlja samo produženu ruku državnih agencija (Vlade, tužilaštva, policije, tajnih službi...)

Veoma je važno mafijašima reći šta je vaš posao i šta je granica koju ne želite da pređete.

► Saradnja s agentima

Špijunaža i istraživačko novinarstvo imaju dosta sličnosti u načinu rada: isti su principi, slične metode, različiti rezultati. „Obaveštajni krug“ - koji podrazumeva postavljanje cilja, prikupljanje podataka, njihovu obradu, redefinisane cilja i pisanje izveštaja - su isti i u novinarstvu i u radu agencija. Razlika je što krajnji izveštaj u prvom slučaju završava na nečijem stolu, a drugi je dostupan širokoj javnosti.

Mnogi špijuni bave se novinarstvom kao „pokrivalicom“, ali i mnogo špijuna koristi novinare za svoje ciljeve.

► Oprezno razgovarajte s ekspertima

Budite otvoreni prema sagovornicima, ali uvek proverite sve što vam kažu: čak i to ko su i šta su. Novi magazin je sredinom 2012. godine, tokom velikog istraživanja o lažnim diplomama i lažnim biografijama, došao do saznanja da je izvesni D.J. koji je redovno u domaćim medijima komentarisao pitanja iz oblasti ekonomije, uopšte nije zaposlen u Evropskom ekonomskom institutu Evropske komisije kao

što se predstavljao. Da stvar bude još gora - po nalazima Dnevnog magazina navedeni institut uopšte i ne postoji.

➤ Oprezno razgovarati s „osetljivim kategorijama“

Tokom istraživanja bićete u prilici da razgovarate s maloletnicima, osobama koje su preživele traumu, žrtvama i počiniocima zločina. Informacije koje dobijete na taj način primite s rezervom. Ne budite previše surovi, nemojte previše insistirati. Kontaktirajte stručnjake koji vam mogu pomoći savetom (lekare, psihologe, socijalne radnike...). Uvek se pitajte: „Da li mogu da naškodim ako samo postavim pitanje?“. Poseban oprez potreban kod rada s maloletnicima: tražiti dozvolu roditelja, koristiti inicijale.

➤ Napravite „psihološki profil“ sagovornika

Psiholozi iz sveta veruju da vrhunski prevaranti (i to najčešće iz oblasti finansija) imaju to „zapisano u genima“ i da je takve ljude relativno lako „pročitati“. Oni imaju primarni nagon da vladaju nad ljudima, bez pravila i poštovanja zakona, pokazuju superiornost - to su inteligentne osobe bez emocija, bez osećaja srama, nametljivo šarmantne, manipulativne i neodgovornog ponašanja. I ono što je najvažnije, „novac nikada nije primarni razlog njihovih nedela“.

➤ Razgovarajte s kolegama

Nekoliko novinarskih organizacija iz sveta okrenuto je upravo borbi protiv korupcije i veoma su spremne za saradnju s drugim kolegama. Kontaktirajte ih jer nikada ne znate kakve informacije oni imaju i na čemu rade - može biti zanimljivo.

100 novinara protiv korupcije

Organizacija sa sedištem u Vašingtonu koja okuplja nekoliko stotina novinara iz celog sveta koji se bave pitanjem korupcije

<http://100r.org/>

Tax Justice Network

Organizacija sa sedištem u Londonu, redovno organizuje edukacije novinara. Njihovi polaznici formirali su mrežu istraživačkih novinara koji rade na veoma ozbiljnim istraživanjima - mahom istražuju velike multinacionalne kompanije

<http://www.taxjustice.net/>

Svetska mreža istraživačkih novinara (GIJN)

Svake dve godine, istraživački novinari iz celog sveta okupljaju se na „globalnim konferencijama“, na kojima razmenjuju ideje o temama, tehnikama istraživanja. Mreža sadrži nekoliko stotina novinara i predstavlja neiscrpan izvor informacija.

www.gijn.org

- ETIKA U ISTRAŽIVAČKOM NOVINARSTU -

Brojna su škakljiva pitanja sa kojima se susreću novinari. Ovde ćemo se baviti samo nekim specifičnostima istraživačkog novinarstva i temama iz korupcije.

► Da li i kada koristiti skrivenu kameru

Radi se o veoma moćnom sredstvu koje treba koristiti samo u izuzetnim slučajevima. Ovom vrstom aktivnosti možete da povredite ljude koji vam veruju (a koji će se naći na filmu). Nažalost, često se koristi zbog atraktivnosti. To mora biti poslednje sredstvo - pre toga morate pokušati naći informacije na drugi, prihvatljiv način.

► Lažno predstavljanje

Na ovaj način i sami činite krivično delo. Dozvoljeno je samo u izuzetnim slučajevima, kada informacije nije moguće dobiti na drugi način. Godine 2001. krenuo sam u istraživanje trgovine organima na Balkanu. Bilo je dosta spekulacija, ali ne i pravih dokaza. Koristeći lažni identitet, postavio sam nekoliko oglasa u kojima sam prodavao, odnosno kupovao bubrege. Javilo mi se desetak ljudi, među njima i tadašnji savetnik makedonske vlade koji mi je objasnio proceduru. Tvrdio je da se takve operacije vrše u privatnim klinikama, da izraelski lekari dolaze u Makedoniju i na Kosovo gde se operacije obavljaju. Nažalost, priča nije objavljena jer mi je nedostajao bar jedan živi svedok koji će potvrditi priču. Tek deset godina kasnije, ispostavilo se da je priča tačna i mnogo mračnija nego što se i moglo pretpostaviti.

► Da li i kada pomagati žrtvama

Zvanična medijska literatura kaže da je posao novinara da izveštava, ali ne i da pomaže žrtvama. Ipak, osim što smo novinari mi smo i ljudi i nekada je prosto nemoguće zatvoriti oči pred tragedijama. Ako se to radi, treba biti veoma pažljiv jer ponekad nestručno ponašanje može dodatno da pogorša stanje i poziciju žrtve.

► Da li platiti informaciju

Nema pravog odgovora na ovo pitanje. Svetska praksa je takva da se informacije iz oblasti istraživačkog novinarstva ne plaćaju - sem u slučaju kada je to u interesu javnosti (što je, opet, termin koji se može definisati na razne načine).

POGLAVLJE 7

- BEZBEDNOST NA PRVOM MESTU -

Zapamti: Nijedna priča nije vredna tvog života!

- Mrtav novinar neće napisati priču!

Brojni su načini pretnji: prislušivanje telefona, otvaranje pošte, presretanje email poruka, fizičko praćenje, pritisak na kolege, pozivi na informativne razgovore, fizičke pretnje, psihološki pritisak, ubacivanje agenta u vaš tim, kompromitovanje novinara, pretnja izvorima za priču...

Svi se slažu da se malo može učiniti - ako je neko rešio da vas napadne, to će i učiniti. Jedno od pravila je da opasne informacije objavite što pre: što duže čekate, neprijateljska strana će pokušati da vas u tome spreči. Jednom kada je informacija već u javnosti, smanjuju se šanse za napad jer će biti očigledno ko bi mogao da vas napadne.

- Budite inventivni

Pokušajte da budete korak ispred onih o kojima pišete. Godine 2004. u okviru danskog programa SCOOP (Supporting Investigative Journalism) za pomoć istraživačkim novinarima u jugoistočnoj Evropi, sa kolegom iz Ukrajine i kolegicom iz Bugarske radio sam šestomesečno istraživanje o trgovini oružjem. Tema je bila i više nego osetljiva - ukrajinski novinar se posle nekoliko nedelja povukao iz projekta strahujući za svoj život, dok smo kolegica iz Bugarske i ja odlučili da nastavimo. Razvili smo sistem razmene informacija i nekoliko puta se nalazili u Sofiji i Beogradu. Nekoliko dana uoči objavljivanja istraživanja došli smo na ideju da jedni druge citiramo: detalji teksta koji su objavljeni u „Blicu“ a koji su bili previše osetljivi predstavljani su kao materijal bugarskog nedeljnika „Monitor“. I suprotno - tamo gde je kolegica osetila da bi mogla da ima problema, navodila je da je to informacija „Blica“. Jednostavnim manevrom izbegli smo pritiske.

- Koristite tehnologiju da ostanete „nevidljivi“

Ponekad je veoma važno da niko - ali baš niko - ne zna šta istražujete i do kojih informacija ste došli. Zato je veoma važno da koristite neke od tehničkih mogućnosti koje će vam pomoći da postignete taj cilj.

10 Minute Mail

Instant e-mail adresa koja „živi“ samo deset minuta. Najčešće se koristi za registrovanje na sajtovima na kojima ne želite da ostavite svoje otiske

www.10minutemail.com

Privnote

Samodestruktivni mail - onog trenutka kada osoba koja dobije vaš mail klikne na poruku i pročita je, poruka se automatski uništi i nije je moguće više pročitati

www.privnote.com

Hushmail

Kad god radite neku osetljivu temu, bilo bi poželjno da poruke koje šaljete prethodno zaštitete enkripcijom. Najjednostavniji način je da otvorite adresu na Hushmail koji automatski štiti poruke.

www.hushmail.com

Anonymouse

Brauzer koji ne ostavlja tragove i omogućava vam da ostanete nevidljivi dok plovite Internetom

www.anonymouse.com

► Zaštitite kompjutere i smart telefone

Vodite računa da li su vam kompjuter i smart telefoni zaraženi virusom. Ukoliko jesu, postoji velika verovatnoća da neko sa strane može da ima pristup vašim podacima. Ovo su neki od programa koji vam mogu pomoći u tome:

The Onion Router (Tor Project)

<https://www.torproject.org/>

TrueCrypt Encryption Software (Besplatan)

<http://www.truecrypt.org/>

SandBoxie

<http://sandboxie.com/>

AVG Anti-Rootkit (uklanja trojance s kompjutera)

<http://www.softpedia.com/get/Antivirus/AVG-Anti-Rootkit.shtml>

Spybot Search & Destroy (uklanja viruse)

www.safer-networking.org

Heidi Eraser (Besplatan) – briše sadržaj tako što iznova i iznova „piše“ preko prethodnih

<http://eraser.heidi.ie/>

AVG Mobilation (pronadite izgubljene mobilne telefone)

www.avgmobilation.com

POGLAVLJE 8

- PISANJE I DODATNE PROVERE -

Ostavi dosta vremena za ovu fazu procesa

- Što ranije krenuti sa pisanjem priče

U velikim istraživanjima koja se rade po nekoliko meseci, količina prikupljenog materijala može biti značajna. Što se kasnije krene u pisanje istraživanja, to su veće šanse da se važni elementi priče pogube.

- Pišite zanimljivo

Tekst koji nastaje kao rezultat istraživačkog rada ne sme u završnoj formi da izgleda kao policijski izveštaj. Osim što imaju zadatak da obaveste javnost, ovi tekstovi, kao i svi ostali, imaju zadatak i da budu zanimljivo, čitljivo štivo. Napravi jednostavnu strukturu koja se lako prati. Piši tako da zamišljaš potencijalnog čitaoca kao nekoga ko ništa ne zna o temi koju radiš. Nikada ne treba zaboraviti da je novinarstvo običan biznis i da će vaši urednici i vlasnici medija gledati da li će vaš izveštaj povećati čitanost/gledanost, a samim tim i profit.

- „Intervju sučeljavanja” - za i protiv

Velika je debata u medijskim krugovima o tome kada bi trebalo kontaktirati „okrivljenog”. Po jednom viđenju, „glavnu zvezdu” istraživanja treba kontaktirati što pre u procesu istraživanja jer će nam njegov iskaz pomoći da krenemo u pravom smeru. Problem kod ovog principa je što „suprotnoj” strani dajemo dovoljno vremena za kontranapad. Druga teorija podržava ideju da se „oktiviljeni” kontaktira što kasnije kako ne bi mogao da ometa rad na priči. Treće viđenje - koje razbija dogmu o neophodnosti postojanja bar dva izvora pri izradi svake priče - govori da novinar ukoliko poseduje dovoljno dokaza, ne mora uopšte da kontaktira „osumnjičenu stranu”.

- Re-writing

Proces „rirajtinga” poznat je u svim vodećim medijima i sastoji se od nekoliko koraka: u prvom, zamenik urednika čita originalni tekst, rastavlja ga na sastavne delove, ponovo piše i od novinara traži da potkrepi sve podatke koje je objavio. Od novinara se u ovoj fazi zahtevaju i dodatne informacije. Zamenik urednika takav tekst šalje dalje uredniku koji ponovo iščitava tekst, piše ispočetka i traži dodatne informacije od novinara. Konačna verzija ide kod novinara na finalno odobrenje i u štampu. Čak i kod najboljih novinara dešava se da prvi tekst koji pošalju i onaj koji na kraju bude objavljen ne liče jedan na drugi.

- Ne piši ono što znaš, piši ono što možeš da dokažeš

Različite zemlje imaju razlitate zakone o kleveti. U Belgiji, recimo, novinar će izaći kao pobednik iz sudskog spora ako dokaže da se trudio da dođe do istine. U Nemačkoj zakon je znatno stroži i od novinara će se očekivati da ima sve dokaze.

► Provera, provera i još jedna provera

Bilo bi dobro da tekst pročitaju vaši prijatelji i kolege i da označe ono što im je nelogično i nejasno. Nekada se desi da si “previše u priči” i da zaboraviš da napišeš ono što je očigledno. Istraživanja bi trebalo da pročita i advokat, posebno ako je priča osetljiva. Poznati svetski mediji imaju čitave timove advokata čiji je jedini zadatak da detaljno pročešljaju sve dokaze. Nemački magazin Špigl ima poseban tim novinara za proveru informacija. Čak iako imate sve dokaze, samo otpočinjanje sudskog procesa može medijske kuće da dovede na prag bankrotstva. Zbog toga se u razvijenim zemljama često može čuti da zbog ovih razloga „najbolja istraživanja nikada nisu objavljena”.

POGLAVLJE 9

- OBJAVLJIVANJE -

Došlo je vreme da svetu pokažete ono do čega ste došli.

► Opustite se i uživajte

U ovoj fazi ne možete ništa više da uradite osim da uživate u plodovima rada. Ponudite tekst novinskim agencijama i drugim medijima - što je veći publicitet, to su bolje šanse da istraživanje dovede do očekivanih reakcija i promena (što nam je i bio prvenstveni cilj).

► Niko nije kralj u svom selu

Stiče se utisak da tek kada neka priča dobije potvrdu u inostranstvu, i ovde u zemlji doživi uspeh. Sa kolegom Momirom Iličem radio sam priču o korupciji u Haškom tribunalu - osumnjičeni za ratne zločine zahtevali su od advokata da deo svoje zarade daju njihovim porodicama, pa su tako njihove žene otvarale benzinske pumpe, lance trgovina, restorane. Kada je priča prvi put objavljena u „Blicu” nije doživela nikakav uspeh. Pošto smo znali da se radi o važnoj temi, ponudili smo priču prvo češkom Internet portalu Transitions (TOL – Transitions Online www.tol.cz), a potom Vašington tajmsu koji je priču objavio na naslovnoj strani. Sledećeg dana reagovala je Bela kuća i zahtevala da ova praksa prestane. Tek tada, sve domaće agencije prenele su našu priču i onda je doživela tretman kakav i zaslužuje.

► Budite spremni da reagujete

Imajte spremljene odgovore na moguća ključna pitanja - ne zaboravite da će neprijatelji pokušati da potkopaju vaše istraživanje i da neće birati sredstva.

► Follow-up

Kad god je moguće, probajte da napravite nastavak priče. Javnost će sigurno interesovati šta se desilo sa vašim „junacima“.

► „Najbolje priče nikada nisu objavljene“

Upravo tako glasi jedno od pravila američkog novinarstva i ja to potvrđujem. Jedan od najboljih i najznačajnijih radova iz oblasti istraživačkog novinarstva u kome sam učestvovao - nije objavljen. Radi se o već pomenutom istraživanju za Institut za rat i mir iz Londona o Miloševićevom novcu koji je tokom rata prebačen na Kipar. Originalna priča prošla je veoma dobro i narednih nekoliko nedelja prošla je kroz nekoliko faza „re-writinga“, što je bila uobičajena praksa u Institutu. U isto vreme, svaku od verzija čitali su timovi londonskih advokata čiji honorari su u jednom trenutku značajno premašili iznos koji je uložen u samo istraživanje. Institut je na kraju odlučio da priču ne objavi - procenjeno je da su podaci iz istraživanja tačni i dokazivi, ali je isto tako zaključeno da ukoliko jedan od „optuženih“, visokorangirani kiparki političar, podnese tužbu u Londonu, sudski troškovi bi bili toliko veliki da bi Institut mogao da stavi ključ u bravu.

DODATNE INFORMACIJE

Organizacije koje se dominantno bave istraživačkim novinarstvom u Srbiji:

Media Focus – Centar za istraživačko novinarstvo

<http://www.mediafocus.latest-info.com>

CINS, Centar za istraživačko novinarstvo, NUNS

<http://www.cins.org.rs>

Pištaljka

<http://pistaljka.rs>

OCCRP – Projekat za izveštavanje o organizovanom kriminalu i korupciji

<http://www.reportingproject.net>

BIRN, Balkanska istraživačka mreža

<http://www.birn.eu.com>

SCOOP – Podrška istraživačkom novinarstvu

www.i-scoop.org

Sami do svake informacije:

Slučaj Đ. di S.

„Imamo odličnu priču“, u dahu je izgovorio urednik škotskog nedeljnika „Mejl on sandej“. „Đ. di S, vlasnik britanskog fudbalskog kluba „Dandi“, upleten je u korupcionaški skandal. Saznaj sve o njegovim vezama sa Ž. R. A-om“, čulo se sa druge strane žice. „Ništa lakše, o A-u se već sve zna“, odgovorio sam.

Proćelavi i oniži Đ. di S. obreo se u Beogradu početkom devedesetih kada postaje medijska zvezda. Gostuje u udarnom „Dnevniku“ državne televizije, predstavlja se kao vlasnik holivudskog studija „Metro Goldvin Mejer“, otvara popularni „Radio Pingvin“... U zvaničnoj biografiji Ž. R. A-a stoji da njegovo prijateljstvo sa Đ. di S-om datira još sa početka sedamdesetih kada Italijan pomaže Ž. R. A-u da organizuje spektakularno bekstvo iz holandskog zatvora. I još stoji da mu je pravo ime K. F.! U intervjuu za magazin „Profil“ Đ. di S. je neodređen po pitanju svog pravog identiteta: „Nisam toliko lud da priznam nešto zbog čega bih posle imao mnogo, mnogo problema“.

„To je fantastično“, bio je ushićen škotski urednik „On je opasan čovek i zato moramo dodatno da proverimo to sa promenom imena“.

Bivši zvaničnik srpske tajne službe, nije imao dileme. „Apsolutno, to je ista osoba“. Ispričao mi je kako je Đ. di S. odnosno K. F. bio toliko opsednut idejom da pomogne Ž. R. A-u, da je išao na časove letenja i planirao da iz helikoptera baci konopac u krug zatvora i tako spasi svog prijatelja.

Italijanski novinar koji je u listu „Diario“ prvi otkrio ko se krije iza pseudonima Đ. di S, ispričao mi je kako je Ž. R. A. 1974. godine pomogao K. F-u da pobegne iz švedskog suda: „Maskirani Ž. R. A. se pojavio u sudnici, pištoljem je zapretio sudiji, a drugi pištolj je dobacio K. F., nakon čega su obojica pobegli iskočivši kroz prozor“, tvrdio je novinar. „Odlično, dobio sam potvrdu iz dva nezavisna, dobro obaveštena izvora“, pomislio sam.

Poruke sam poslao i na adrese švedskog tužioca i inspektora. Na odgovor detektiva iz Švedske nije trebalo dugo čekati. On se lično sreo sa K. F-om i prisetio se da je bio proćelav, sa „kukastim nosom“ i da liči na čoveka čiju sam mu sliku poslao (Đ. di S.). „Dajte mi par dana da proverim“, poručio je.

Odgovor je stigao i od švedskog tužioca. „K. F. je proteran iz Švedske krajem sedamdesetih. U dosijeu stoji da je rođen 20. juna 1943. godine“. Jun 1943?! To mora da je greška! Đ. di S. je deset godina mlađi - rođen je jula 1955. godine!

Naredna poruka švedskog detektiva rešava konfuziju: „Liče, ali K. F. nije Đ di S. U dosijeu stoji da je jedan od znakova prepoznavanja nedostatak dela kažiprsta na desnoj ruci“. Uz poruku zakačene tri policijske fotografije K. F-a. Zaista je proćelav, zaista ima kukast nos, zaista je oniži Italijan, ali to nije Đ. di S.!

Nešto što je izgledalo jednostavno, pretvorilo se u pravu misteriju. Zvanična biografija Ž. R. A-a je plod mašte što dramatično menja naš pogled na događaje iz devedesetih. Da li je Ž. R. A. sam menjao svoju biografiju i zašto? Ako nije, kome je bilo u interesu da smisli priču? Ko je onda Đ. di S. i šta je tražio u Beogradu? Eto možda ideje za neko novo istraživanje.

Slučaj „D.J.“:

Pažljivo sa ekspertima - posebno lažnim

Kada prvi put odete u Beč odmah ćete primetiti jednu pojavu - da su na banderama zakačene kese u kojima se nalaze dnevne novine i pored njih mala kutija. Niko vas ne kontroliše, ali se od vas očekuje da kada uzmete primerak omiljenog lista u kutijicu ubacite i koji evro. „Sve je stvar poverenja“, kažu nam uglas stanovnici austrijske prestonice. Poverenje je nešto što se gradi i od strane pojedinaca i od strane institucija i kada se ono naruši nastaju ozbiljni problemi - daju se ostavke, mediji bruje, a krivci ostaju obeleženi za ceo život.

Čemu ovoliki uvod? Jednostavno, poverenje je lajtmotiv ovog teksta. Kako biste se osećali i šta biste radili kada bi vas pozvao neko, u ozbiljnim godinama i sa kravatom, i rekao da je izvršni direktor Evropskog ekonomskog instituta u Briselu? Da li biste mu poverovali i tražili od njega da vam pomogne u tumačenju nekih od evropskih ekonomskih poteza ili biste bili sumnjičavi i tražili da vidite dokaze?

Upravo ovo se poslednjih godina i meseci dešavalo brojnim srpskim novinarima i organizacijama. Računajući da je poverenje i kod nas ključna stvar, nisu proveravali, a čini se da je trebalo.

„Jednog dana pozvao me je gospodin D.J. rekavši da je konsultant Evropskog ekonomskog instituta iz Brisela i ponudio svoje usluge“, kaže za Novi magazin novinarka jedne ovdašnje televizije.

Ukucala je puno ime D.J. u Google i videla da je prilično čest gost u medijima i da uspešno komentariše probleme iz oblasti ekonomije i posebno odnose Srbije i EU. Odlučila je da ga pozove. „Ništa nisam sumnjala, bio je veoma profesionalan“.

Verovatno bi nastavila to da čini i kasnije, da nije bilo poziva iz Novog magazina i našeg interesovanja za D. J-a.

Naime, proteklih šest meseci u okviru projekta istraživačkog novinarstva pod nazivom „lažne diplome, lažne biografije“ pokušali smo da rasvetlimo neke od najvećih misterija ovdašnje akademske scene. Tako smo otkrili, i objavili, da prodekan Medicinskog fakulteta u Nišu poseduje diplomu lažnog univerziteta Ešvud koju je platio svega nekoliko stotina dolara. Objavili smo takođe i da istu diplomu poseduje australijski rotvajler Soni, ali i da smo uspeali da pronađemo preko 20 ljudi na visokim pozicijama koji imaju lažne diplome ili se lažno predstavljaju.

Ime D. J. iz briselskog Evropskog ekonomskog instituta našlo se na vrhu liste i to iz sasvim očiglednih razloga. O kakvom se institutu navodno radi, D. J. je govorio u emisiji Kažiprst televizije B92 januara 2008. godine. Na pitanje novinarkе Danice Vučenić kakav je odnos Evropskog ekonomskog instituta i institucija Evropske unije, D. J. - koji se tada predstavljao kao izvršni direktor instituta - rekao je: „Evropski ekonomski institut je naučna institucija Evropske unije, budžetska naučna institucija koja se bavi projektima iz oblasti ekonomije, ekonomskim analizama, prognozama i, naravno, kreiranjem ekonomskih politika i Evropske unije i država i institucija koje su zainteresovane“.

Sličnu definiciju D. J. je dao i u intervjuu Glasu javnosti kazavši da se Evropski ekonomski institut u Briselu bavi analizama i istraživanjem u mikro i makroekonomiji, finansijskim i bankarskim sistemom, legalnim i nelegalnim tokovima novca i kapitala u svetu. „Institut daje prognoze i očekivanja ekonomskih kretanja zavisno od cena nafte i drugih parametara. Ovaj Institut je naučno telo EU. Države ne mogu pojedinačno da naručuju projekte i istraživanja, izuzetno to može da uradi Evropska komisija. Srbija je predmet istraživanja kao deo regiona“, piše u objašnjenju. Sjajna ustanova, reklo bi se, ali pod jednim uslovom - kad bi zaista postojala. Sva nastojanja Novog magazina da uđu u trag misterioznom institutu i njenom ekspertu uvek su na kraju dovodila do ćorsokaka. Misteriju je razrešilo zvanično saopštenje Delegacije EU u Beogradu u kojem je pisalo: „U vezi sa vašim upitom o gospodinu D. J. i njegovom Evropskom ekonomskom institutu Delegacija EU u Srbiji može da potvrdi da gospodin D. J. i njegov institut ni na koji način nisu povezani sa Delegacijom EU. Štaviše, gospodin D. J. ni na koji

način ne predstavlja Delegaciju. Njegova mišljenja i ocene ne bi trebalo uzimati kao stanovište Delegacije EU u Srbiji. Kroz novinske izveštaje Delegacija EU je upoznata sa aktivnostima gospodina D. J-a, ali osim toga Delegacija nema bilo kakve ni formalne ni neformalne odnose s njim i njegovim institutom“.

U zavisnosti od prilike, D. J. se predstavljao kao ekspert, konsultant ili izvršni direktor instituta. Prva pominjanja u tom svojstvu beleže se još 2004. godine, ali se medijsko pojavljivanje intenziviralo 2007/2008, a posebno ove godine kada je gotovo desetak puta gostovao na balkanskom programu Al Jazeera, televiziji B92, TV Vojvodina, ali i kao panelista na nekim skupovima.

D. J. je poslednjih nekoliko godina, a posebno poslednjih meseci, uspeo da se prilično dobro infiltrira u naučnu i stručnu zajednicu. Tako je 2010. godine zajedno sa Z. J-om s Pravnog fakulteta Univerziteta u Kragujevcu objavio naučni rad u Zborniku radova Pravnog fakulteta u Nišu pod nazivom „Prava i dužnosti službenika u Republici Srbiji“. Kao funkciju navodi da je predstavnik „Evropskog ekonomskog instituta Evropske komisije u Briselu“.

Još je zanimljivije njegovo pojavljivanje na obeležavanju 54. godišnjice postojanja „Elektrovojvodine“. U saopštenju sa proslave bukvalno piše: „Evropski komesar za energetiku i član Evropske komisije Ginter Otinger čestitao je Elektrovojvodini postizanje afirmativnih poslovnih rezultata u protekloj 2011. i u tekućoj 2012. godini. Na početku svečanosti njegovu ličnu poruku direktoru Elektrovojvodine dr Tihomiru Simiću i svim zaposlenima preneo je i u pisanom obliku uručio izvršni direktor Evropskog ekonomskog instituta iz Brisela D. J. koji je u svoje i u ime ove ugledne institucije poželeo nastavak uspešnog rada i dalju leadersku poziciju u Srbiji i regionu“.

Kako je onda bilo moguće da godinama niko ne primeti da nešto u celoj priči ne štima? Odgovor daju sagovornici Novog magazina koji navode da je D. J. u svojim izjavama uvek bio vrlo odmeren. „Nikada tu nije bilo prejakih reči. Zvučalo je kao da je reč o nekim zdravorazumskim ocenama koje bi većina od nas mogla da potpiše“, navode naši sagovornici. Želeli smo da o svemu čujemo i reči D. J-a, ali to je bila prilično teška misija. Mislili smo da je možda institut registrovan kao nevladina organizacija u Briselu, da ima svoju Internet prezentaciju, e-mail adresu, broj telefona, spisak ostalih eksperata... Međutim, ništa od toga. „Sačekajte, možda će i vama da se samoinicijativno javi i ponudi usluge“, savetovale su nas kolege.

U pokušaju da prikupimo što više informacija o D. J-u i njegovim aktivnostima, naišli smo i na njegov Facebook profil. Osim par fotografija sa prijateljima, iznenadilo nas je kada smo videli da kao radno mesto navodi OLAF; Evropsku

kancelariju za suzbijanje prevara sa sedištem u Briselu. Agencija je osnovana 1999. godine i sprovodi istrage vezane za upravljanje i finansiranje svih institucija i tela Evropske unije. U sedištu organizacije bili su više nego iznenađeni kada smo im se javili. "Hvala vam što ste nas upozorili na ovaj slučaj. Želim da potvrdim da D. J. nije zaposlen u OLAF-u. Gospodin D. J. nije povezan sa našom kancelarijom ni na koji način i zbog toga ne može da govori niti deluje u ime OLAF-a", rekao nam je portparol organizacije Johan Vult u zvaničnom dopisu poslatom iz Brisela.

O autoru

Milorad Ivanović je odgovorni urednik nedeljnika Novi magazin (www.novimagazin.rs). Pre toga punih petnaest godina radio je u dnevnom listu Blic (www.blic.rs), od toga poslednjih šest bio je na mestu zamenika glavnog urednika. Tekstovi su mu objavljeni u vodećim svetskim medijima: El Mundo, Mail on Sunday, Washinton Post, Der Standard, NZZ, Blick on Sonntag, VSD, the Sunday Times... Jedan je od pokretača Svetske mreže za istraživačko novinarstvo GIJN (www.gijn.org). Član je Međunarodnog konzorcijuma za istraživačko novinarstvo (www.icij.org), organizacije „100 novinara protiv korupcije“ (www.100r.org), predstavnik za zapadni Balkan Dart centra za traume i novinarstvo (www.dart.org), koordinator za Srbiju programa SCOOP (www.i-scoop.org). Bio je među polaznicima prve generacije Balkanske stipendije za novinarsku izuzetnost, gde je trenutno član izborne komisije (<http://fellowship.birn.eu.com>). Učestvovao je na preko 50 medijskih programa širom Evrope i SAD.

NOVINARSKI STANDARDI I IZAZOVI U IZVJEŠTAVANJU O KORUPCIJI

Za ono čime se bavim, ISTRAŽNO ili ISTRAŽIVAČKO novinarstvo, a slijedeći terminologiju i objašnjenje kolege Ivanovića iz ovoga priručnika, uvjeren sam da je zapravo kombinacija ISTRAGE (korištenjem metoda i alata identičnih ili sličnih onima što ih koriste kriminalisti forenzičari) i ISTRAŽIVANJA (korištenjem metoda i alata identičnima ili sličnima onima što se koriste u klasičnim znanstvenim istraživanjima). Mislim da to valja imati na umu bez obzira što ću u nastavku teksta koristiti ustaljeni naziv - istraživački novinar.

No, i ja ću ovdje „izazvati“ stereotipni, neupitni pristup ovoj temi ustvrdivši kako istražnih/istraživačkih novinara zapravo nema. Odnosno, iz raznih razloga rijetki su oni koji se bave novinarstvom samo na taj način, a i oni su godinama prije nego što su došli u poziciju da se mogu posvetiti samo istraživačkom novinarstvu bili „obični“ novinari.

Radije volim reći da postoje istraživačke priče, tj. one priče koje zadovoljavaju ključne kriterije da bi priča bila nazvana istraživačkom. To znači da je svatko tko zadovolji profesionalne kriterije u radu na istraživačkoj priči toga trenutka - istraživački novinar. A to opet znači da ne morate biti novinarski veteran zaposlen u bogatoj redakciji kako biste istražili, npr. neki slučaj korupcije i objavili o tome istraživačku priču.

U ovom priručniku već su objašnjeni mnogi standardi u izvještavanju o slučajevima korupcije - oni koji su uređeni zakonskim odredbama i oni koji se temelje na etičkim kodeksima. Uostalom, mnogi su novinarski standardi jednaki bez obzira o čemu se izvještava. Ono što je različito u izvještavanju o korupciji više su posebna znanja, vještine i alati koji omogućavaju istraživanje te specifične pojave i konkretnih događaja.

Zbog toga ću se u nastavku fokusirati na primjere koji pokazuju na koje sve praktične probleme novinari mogu naići prateći slučajeve koji imaju obilježja korupcije - od onih u kojima sami novinari ukazuju na moguće koruptivno ponašanje do izvještavanja o pravosudnim postupcima koji se vode temeljem prijave za koruptivno ponašanje, te kasnije podizanje ili odbacivanje optužnica kao i sudskim presudama.

NOVINAR NIJE POLICAJAC, TUŽITELJ NITI SUDAC

Ne treba zaboraviti kako i mediji i novinari mogu postati dio koruptivnog lanca. Također je vrlo bitno da novinar, bez obzira na to što se koristi i metodama kriminalista, ne pomisli niti u jednom trenutku da je policajac, a još manje tužitelj ili sudac. Neki novinari pokušavaju biti sve to istovremeno umjesto da ostanu novinari. Rezultat njihovog rada nerijetko se reklamira kao istraživačko novinarstvo ali to zapravo nije novinarstvo, u svakom slučaju nije dobro novinarstvo.

Kada se govori o novinarskom istraživanju korupcije treba imati na umu postojanje šireg konteksta pojma korupcija kao i činjenicu da rezultat novinarskog istraživanja ne mora neizostavno biti DOKAZIVANJE konkretnog slučaja korupcije već je posve legitimno i UKAZIVANJE na to da neka systemska pogreška (namjerna ili nenamjerna) omogućava koruptivno ponašanje. Štoviše, ukazivanjem na „sistemsku rupu“ koja omogućava koruptivno ponašanje novinari mogu postići dva cilja: ne samo javno ukazati na problem te time potaći nova novinarska istraživanja o konkretnim slučajevima koja mogu završiti dokazivanjem koruptivnih aktivnosti, već i omogućiti preventivno djelovanje društvenih mehanizama koji mogu spriječiti konkretne slučajeve korupcije.

Odičan primjer takvog slučaja je priča o „pranju“ novca kojom se odlučila baviti novinarka jednog hrvatskog dnevnog lista u okviru programa „Istraživačko novinarstvo - priče na temu organiziranog kriminala“, koji je bio dio aktivnosti Regionalnog trening centra za novinare NetNovinar, kojega sam vodio od 2004. do 2007. godine, zajedničkog projekta mog Centra za istraživačko novinarstvo/ CIN (www.cin-ijc.com) sa sjedištem u Zagrebu te Mediacentra iz Sarajeva (www.media.ba).

Taj je program započeo 2005. godine i u četiri godine više od 80 novinara iz nekoliko zemalja s područja nekadašnje SFRJ završilo je petomjesečni rad na vlastitim pričama uz pomoć uredničkog tima. Desetak priča nastalih u tom programu je kasnije nagrađeno kao najbolje što je tih godina nastalo u području istraživačkog novinarstva u pojedinim zemljama. Dio tih priča direktno se bavio korupcijom, a i u ostalima postojali su korupcijski elementi. Više o programu, kao i neke priče možete pronaći ovdje: <http://www.media.ba/>

Cilj programa „Istraživačko novinarstvo - priče na temu organiziranog kriminala“ bio je da omogući novinarima razvijanje vještina istraživačkog novinarstva, kao i njihovo osposobljavanje za samostalni rad na istraživačkim pričama. Pored toga što je odgovorio na izraženu potrebu i interes novinara/ki za usavršavanjem i suradnjom sa kolegicama i kolegama u regiji, ovaj program nastao je i kao odgovor na nedostatak dugoročnog, sistematičnog i praktičnog obrazovanja

koje pruža neophodne vještine u radu na istraživačkim pričama, a u skladu sa profesionalnim i etičkim standardima.

Spomenuta priča o „pranju“ novca iz tog programa <http://www.media.ba/> klasičan je primjer ukazivanja na sistemsku pogrešku koja omogućava kriminal ogromnih razmjera što uključuje korupciju. Ujedno to je i priča što podsjeća na činjenicu koju, na žalost, i mnogi novinari prečesto zaboravljaju a glasi: jedan od osnovnih novinarskih standarda mora biti temeljito upoznavanje sa svim mogućim aspektima teme o kojoj se izvještava. Kada se radi o ozbiljnom novinarskom istraživanju to pretpostavlja i dodatna sredstva, alate i vještine ali svakako uključuje, prije svega, osnovne informacije o okolnostima u kojima se priča događa.

POČNI - OD POČETKA

U slučaju priče o „pranju“ novca to je značilo da treba pročitati Zakon o sprječavanju pranja novca i financiranja terorizma što ga je usvojio Sabor Republike Hrvatske. Kad je to kolegica pažljivo učinila, nakon bezuspješnih pokušaja dokazivanja konkretnog kaznenog djela nekolicini ljudi za koje se u novinarskim krugovima pričalo da „peru“ novac, shvatila je da u Zakonu koji je tada bio na snazi duže od 4 godine, ne postoji odredba kojom bi bile određene sankcije za „perače“ novca.

To je značilo da, čak i da je neki sudski proces za „pranje“ novca u Hrvatskoj i došao u fazu presuđivanja, ne bi bilo moguće optuženika osuditi niti u slučaju neborivih dokaza da je „prao“ novac. Nakon objave priče, Zakon je dopunjen odredbom o sankcijama. Time je postignuto i ono što se, iz pozicije novinara koji istražuju korupcijske i druge kriminalne slučajeve, prerijetko događa: institucije su reagirale i ispravile sistemsku pogrešku koja je u ovom slučaju omogućavala da „perači“ novca ostanu nekažnjeni, ali i ukazala na mogućnost da se ta pogreška iskoristi za koruptivne aktivnosti. Štoviše, ukazala je i na mogućnost da je sama sistemski „rupa“ nastala kao rezultat korupcije, što otvara dodatno područje mogućeg novinarskog istraživanja.

Vrlo sličan, zapravo gotovo identičan, slučaj dogodio se također s pričom iz programa „Istraživačko novinarstvo – priče na temu organiziranog kriminala“. Ovaj puta bila je to priča iz Srbije, a tema je bila „internet pedofilija“ (<http://www.media.ba/>).

Ukratko, mladi kolega je pokušavao istražiti problem kroz nekoliko konkretnih slučajeva za koje je u to vrijeme vođen postupak na srpskim sudovima, ali sve se završavalo na šutnji institucija i pokušajima optuženih i njihovih odvjetnika da izmanipuliraju novinara u svoju korist te nezainteresiranošću predstavnika državnih institucija da surađuju.

Kada je, napokon, kolega prihvatio savjet da pažljivo pročita zakon kojim je, između ostaloga, regulirana „internet pedofilija“ (Krivični zakon Republike Srbije) shvatio je da je u Srbiji bilo kažnjivo raspačavanje pedofilskih sadržaja, ali ne i posjedovanje. To je značilo ne samo da za posjedovanje pedofilskih sadržaja nitko u Srbiji ne može biti kažnjen, već i da je Srbija „karika koja nedostaje“ u svim mogućim međunarodnim slučajevima „internet pedofilije“.

Nakon objavljivanja velike priče o ovom slučaju u tjednim novinama usvojene su izmjene u Krivičnom zakonu Srbije koje su omogućile i kažnjavanje svakoga tko posjeduje pornografske sadržaje u koje su uključena djeca, a mladi kolega koji je do tada radio kao radijski novinar i ova mu je priča bila prva priča objavljena u novinama, nije samo dobio naslovnu stranu već je i napredovao te je danas urednik u dnevnim novinama. Mogućnost koruptivnog iskorištavanja zakonskog propusta dopunom Krivičnog zakona je nestala.

REAKCIJA I AKCIJA

Osim konkretnih rezultata obje ove priče ukazuju i na važnost činjenice da istraživačko novinarstvo (bez obzira na temu, pa tako i u slučajevima korupcije) pretpostavlja mnogo širu perspektivu od reakcije na konkretan događaj. Naravno, reagirati na događaj tako da se temeljito, nepristrano i jasno izvještava o samom događaju i njegovim posljedicama (uključujući i sudski proces) posve je legitiman i važan zadatak novinara. Međutim, u kontekstu istraživačkog novinarstva to nije dovoljno.

Do ideje za istraživačku priču moguće je doći na dva načina. Jedan je reagiranje na neki događaj. No u pravilu događaji koju zaokupe javnu pažnju i od šireg su društvenog značaja nisu izolirani. Oni su uvijek samo konkretan i vidljiv rezultat nekog obrasca ponašanja koji je omogućen sistemskom pogreškom. Istraživački novinar krenut će tragom tog obrasca da bi pronašao druge slučajeve koji iz raznih razloga nisu poznati javnosti. No, svi ti razlozi iz perspektive istraživačkog novinara mogu se svesti pod jedan: novinari nisu dobro odradili svoj posao.

Jedan od nedavnih odličnih primjera kako je reagiranje na pojedinačni događaj dovelo do novinarskog istraživanja koje je razotkrilo sistemsku podršku koja omogućava korupcijsko ponašanje ogromnih razmjera jest slučaj povezan sa Ministarstvom financija Hrvatske. Sve je započelo gotovo kao privatni obračun ministra financija i news portala koji ga je optuživao za neetično pomaganje velikom novinskom izdavaču u financijskim problemima i istovremeni pokušaj da uništi taj news portal zbog kritičkog izvještavanja.

Takvo je ponašanje omogućeno zakonskim ovlastima koje Ministarstvu financija Republike Hrvatske daju pravo da u procesu predstečajnih nagodbi netransparentno i volontaristički nekim poduzećima odmogne, a nekima

pomogne. Nakon što je news portal počeo objavljivati tekstove u kojima se tvrdi kako Ministarstvo financija pomaže najvećem novinskom izdavaču u zemlji neosnovano mu otpisujući veliki iznos duga prema državnom budžetu Ministarstvo je preko Porezne uprave započelo pritisak protiv tvrtke koja izdaje news portal s namjerom da ga kazni zbog duga državi neusporedivo manjeg od onoga koji je nakanilo oprostiti najvećem novinskom izdavaču.

Rezultat tog pritiska, između ostaloga, bila je reakcija news portala koji je objavio nekoliko priča o tome da je pomoćnik ministra financija (i ujedno glavni operativac u slučajevima spornih predstečajnih nagodbi) u sukobu interesa. Najprije je bilo sporno to što je on, kao visoko pozicionirani državni službenik imao i vlastitu tvrtku koja je poslovala sa državom (iako je formalno pravo upravljanja prenio na sina), a još spornijom pokazala se činjenica da je od Hrvatske banke za obnovu i razvoj ta tvrtka neopravdano dobila kredit i to čak na temelju djelomično falsificirane dokumentacije. Ovdje možete pronaći neke od tih priča: <http://www.index.hr/>

Kako se priča otpetljavala news portal je objavio i da je supruga tog pomoćnika ministra financija bila glavna operativka za predstečajne nagodbe u drugoj državnoj instituciji koja je suodgovorna za takve poslove FINA-i (Financijskoj agenciji). Premijer je na kraju smijenio najprije pomoćnika ministra (jer to nije želio učiniti ministar) a potom i ministra financija.

Ovo je jasan primjer kako reakcija novinara i medija na neki događaj, čak i bez obzira na prvobitne motive, može dovesti do otkrivanja konkretnih slučajeva sa mogućim koruptivnim elementima, ali i primjer kako često u još uvijek tranzicijskim društvima sa nedovoljno razvijanom demokratskom tradicijom (kakva su, manje-više, sva u regiji) ne biva dovršen novinarski istraživački put od pojedinačnog prema općem koji bi posljedično omogućio dokazivanje daleko većeg broja konkretnih slučajeva moguće korupcije.

OD POJEDINAČNOGA PREMA OPĆEM I OBRATNO

Naime, mediji su se uglavnom nastavili vrtjeti u krug izvještavajući o kadrovskim promjenama u Ministarstvu financija (uključujući i ostavku šefice Porezne uprave) uzrokovanim ovim slučajem i „cijedenjem“ dodatnih informacija o samom slučaju koji još nema pravosudnih posljedica, a pitanje je hoće li ih ikada imati. News portal koji je započeo priču nastavio se, međutim, baviti tom temom predstečajnih nagodbi te je došao do informacije kako je Ministarstvo financija uopće došlo u situaciju koja omogućava ogromnu korupciju (<http://www.index.hr/>).

Slijedeći korak istraživačkog novinara bio bi da se odrede područja istraživanja koja su, sudeći po konkretnom slučaju, mogući izvori korupcije te da se sistematski

istraže. Na primjer, konkretan slučaj odmah budi najmanje tri logična područja istraživanja: HBOR, FINA-u i Ministarstvo financija.

U vezi sa HBOR-om trebalo bi istražiti tko je sve radio i odlučivao u toj instituciji u određenom razdoblju, koje su tvrtke i pod kojim uvjetima dobivale kredite HBOR-a te tko su im vlasnici, tko su članovi obitelji formalnih vlasnika, da li je i kada preneseno upravljanje tim tvrtkama s jedne osobe na drugu, kakav je bio politički status vlasnika u vrijeme dobivanja kredita te eventualna povezanost sa političkim strankama i pojedincima iz sve tri grane vlasti...

U vezi sa Ministarstvom financija trebalo bi istražiti tko je sve bio na funkcijama i službeničkim mjestima u ovom Ministarstvu u određenom razdoblju, jesu li te osobe i članovi njihovih porodica imali privatne poslove povezane sa državnim budžetom i kakve, jesu li zaposlenici Ministarstva sudjelovali u postupcima unutar Ministarstva koji su mogli na bilo koji način predstavljati sukob interesa, a isti vrijedi i za FINA-u. Svakako bi valjalo istražiti i kako su zapošljavani zaposlenici tih triju državnih institucija – od toga imaju li vjerodostojne diplome i svjedodžbe do toga da li su pri zapošljavanju poštivani zakonski propisi i da li ti ljudi zaista rade ono zbog čega su zaposleni.

Na taj način bi, na kraju, u javnost „isplivao“ mnogo veći broj mogućih koruptivnih slučajeva uz ukazivanje na sistemske pogreške koje takvo ponašanje omogućavaju. Dakle, bio bi zatvoren istraživački proces kretanja od reakcije na pojedinačni slučaj preko ukazivanja na sistemske pogreške do dokazivanja mnogo većeg broja mogućih koruptivnih slučajeva od onoga koji je poslužio za pokretanje istraživačkog procesa.

Štoviše, ozbiljan istraživački novinar koji se želi temeljito baviti svojim poslom (u ovom slučaju otkrivanjem mogućih koruptivnih slučajeva i izvještavanjem o pravosudnim i ostalim posljedicama takvih slučajeva) trebao bi ne samo kretati od pojedinačnog prema općem – kako ga nosi matica konkretnih događaja – već razmišljati strateški: krećući od općeg ka pojedinačnom.

ISTRAŽUJ „INKUBATORE“ KORUPCIJE

To znači da bi trebalo odabrati područja istraživanja koja po logici stvari mogu biti „inkubatori“ korupcije te ih detaljno istražiti na način koji je već spomenut u slučaju Ministarstva financija Republike, HBOR-a i FINA-a. Na taj način olakšava se taktičko postupanje sve do otkrivanja pojedinačnih konkretnih slučajeva.

Prije svega dobiva se mnogo na vremenu jer nema pritiska natjecanja sa novinarima i medijima koji tek reagiraju na događaj i to često i vrlo površno. Moguće je dugo i temeljito prikupljati informacije, uspoređivati i provjeravati ih, uključujući i one koje bi od novinara bile skrivene nakon što se neki konkretan

slučaj iznese u javnost. U takvim okolnostima mnogo je vjerojatnije i da će novinar doći do međusobnih veza osoba i događaja koji su isprva teško uočljivi ili posve nevidljivi.

Na kraju ali ne manje bitno, ovakav način rada omogućava novinaru ili timu novinara (jer istraživački proces, pogotovo u vrlo kompliciranim slučajevima, zahtjeva timski rad) ne samo da istraži već i napravi niz priča, često i međusobno povezanih, prije nego što išta od toga objavi. Tu daje dodatnu prednost u trenutku kada se priče objavljuju.

Svaka je priča pažljivo i precizno zaokružena i dovoljno je vremena za eventualna dodatna istraživanja kao i za reakciju na sličnu temu koja se u međuvremenu može pojaviti. Uz to, mogućnost da se u brzini napravi profesionalna pogreška i ugroze novinarski standardi je smanjena na minimum. Bitan dio ovakve strategije je i što daje neusporedivo više vremena za pribavljanje i analiziranje informacija do kojih je moguće doći korištenjem zakona koji omogućava pristup podacima od javnog interesa. Uz odgovorno odrađen proces istraživanja i rada na priči mogućnost ugrožavanja novinarskih standarda zapravo i ne postoji. A bitno je smanjena i mogućnost političke i svake druge manipulacije istraživačkim novinarskim radom.

Na žalost, manipulacije je nemoguće potpuno spriječiti čak i kada novinarski istraživački rad ispunjava sve profesionalne kriterije. Pokušaj zloupotrebe takvoga rada u privatnu ili grupnu, političku ili financijsku korist vrlo često ukazuje upravo na korupcijsku prirodu takvih reakcija te na sistemske pogreške koje omogućavaju takve reakcije.

SPRJEČAVANJE NOVINARSKOG ISTRAŽIVANJA KORUPCIJE:

„SRAMOĆENJE“

Najsvježiji primjer, ne samo u Hrvatskoj već i u čitavoj regiji, je slučaj poznate novinarkе S. L. koja je ujedno i potpredsjednica Izvršnog odbora Hrvatskog novinarskog društva. Ona dugo prati poslovanje privatne medicinske ustanove i njene odnose sa Hrvatskim zavodom za zdravstveno osiguranje. Napisala je niz članaka u kojima je pokazala da privatna tvrtka netransparentno i bez jasnih kriterija dobiva ogromnu količinu javnog zdravstvenog novca nauštrb javnih zdravstvenih ustanova. Ovdje možete naći neke od njih: <http://www.jutarnji.hr/>

Svoje tvrdnje novinarka je dokazala dokumentima koji pokazuju kako je mogući razlog cijeloga slučaja korupcija. Unatoč toga, vlasnica medicinske tvrtke ju je tužila a prvostupanjska odluka suda je kako je novinarka kriva i mora platiti značajnu novčanu odštetu tužiteljici. Takva je odluka moguća jer je 1.1.2013.

godine u Hrvatskoj na snagu stupio Zakon o kaznenom postupku sa novim članom koji sankcionira sramoćenje.

Za razliku od klevete, kada je osuđujuća presuda moguća ukoliko se dokaže namjera novinara (a vrijedi i za one koji nisu novinari) da u javnosti iznese neistinite tvrdnje protiv tužitelja, iako je znao/znala kako nisu istinite, a nije se niti dovoljno potrudio/potrudila da njihovu istinitost provjeri, u slučaju sramoćenja osuđujuća presuda je moguća i ukoliko je objavljeno nedvojbeno istinito. Dovoljno je da sud utvrdi kako je ta istina osramotila tužitelja/tužiteljicu te kako objavljeno nije od javnoga interesa.

Nedvojbeno je činjenica da je u ovom slučaju kolegica dokumentirala sve napisano te da je informacija o trošenju javnoga novca - od javnog interesa. Dakle, aktualni član Kaznenoga zakona Republike Hrvatske o sramoćenju i mogućnost da suci slobodno odlučuju o tome što je javni interes, čak i kada je njihova odluka protivna zakonima i propisima koji određuju javni interes, otvara ogroman i opasan prostor za korupciju i unutar samoga pravosuđa te za pritisak na novinare koji istražuju sudbinu javnog novca i korupciju.

Štoviše zakonska odredba o sramoćenju, u obliku u kakvom je prihvaćena, potakla je mnoge „osramoćene“ da više za objavljeno ne tuže izdavače nego novinare, kojima izdavači ne moraju nadoknaditi sudske troškove i eventualne kazne čime su dodatno ucijenjeni oni koji žele istraživati korupciju.

Nakon prvostupanjske odluke o krivici kolegice, u Hrvatskoj su pojačani pritisci novinarske struke, ali i drugih građana, da se sporni članak izbací iz Kaznenoga zakona (ili bar preformulira, što je ministar pravosuđa i najavio). Očekuje se i da će odluka o kažnjavanju biti poništena na višem sudu što bi znatno olakšalo situaciju novinara koji su tuženi u još četrdesetak slučajeva upravo na temelju članka o sramoćenju, a u mnogima od tih članaka „sramoćenje“ se odnosi upravo na neku od mogućih ili čak dokazanih koruptivnih aktivnosti.

Nedavno je tužena kolegica objavila još jedan tekst o slučaju koji dodatno pokazuje kako je i do sada bila u pravu - tekst koji pokazuje da privatna tvrtka kojoj je bez jasnoga razloga u dugom razdoblju povjeravano mnogo javnog novca upravo neslavno i strmoglavno propada. <http://www.jutarnji.hr/>

Nije moguće tvrditi sa sigurnošću (jer istraživački novinar može tvrditi samo ono za što ima dokaze a ovo je realno nedokazivo), ali čini se prilično logičnim zaključkom da je propast tvrtke bar dijelom rezultat i toga što ju je kolegica u javnosti „sramotila“ istinom. Uostalom, sramotiti javno istinom onoga tko zloupotrebljava javni novac zadatak je istraživačkog, pa i svakog drugog novinara.

NIKADA NE VJERUJTE, UVIJEK PROVJERAVAJTE:

KORUPCIJA ČESTO NIJE JASNO VIDLJIVA

U dosadašnjih 35 godina novinarske karijere u istraživačkim pričama najviše sam se bavio temama vezanima za organizirani kriminal pa time, neminovno, i za korupciju. Evo i još nekoliko primjera takvih priča - onih koje su ukazivale na moguću korupciju kao i onih koje su je dokazivale na konkretnom slučaju. Svaki od tih primjera pokazuje poneki važan element novinarskog bavljenja korupcionaškim temama.

Možda najvažnije priče bile su one o trgovini ljudima, dijelom i zbog toga što sam se istraživanjem toga područja počeo baviti kada se mediji u regiji time još nisu bavili. Novinarski radovi o trgovini ljudima pojavljivali su se tada vrlo rijetko i isključivo kao reakcija na konkretan slučaj. A i tada su bili najčešće površni i senzacionalistički ili samo šturo prenošenje policijskih informacija.

Projekt „Obračun na tržnici Arizona“, proveden 2002. godine bio je prvi regionalni projekt istraživačkog novinarstva nakon ratnih sukoba u devedesetim godinama prošlog stoljeća. Financirao ga je USAID, a provodio ured organizacije „Irex“ u BiH. Kolega iz SAD-a Don Paine i ja bili smo voditelji projekta i urednici, a s nama je u timu bilo sedmero novinara i jedan foto-reporter iz medija u BiH, Hrvatskoj i Srbiji.

Na području Distrikta Brčko je, nakon prestanka ratnih sukoba, uspostavljena tržnica pod protektoratom međunarodnih mirovnih snaga na kojoj su trgovali do tada međusobno zarađeni Bošnjaci, Hrvati i Srbi iz okolnih sela. Vremenom to se mjesto pretvorilo u švicarsku oazu i leglo kriminala, uključujući i trgovinu ženama koje su uglavnom bile prisiljene na prostituciju.

Stoga je odlučeno da će se na „tržnici Arizona“ iskorijeniti kriminal tako da će umjesto dotadašnjih stračara biti izgrađen moderni trgovački centar. Naša je ekipa provela na terenu 15 dana, a rezultat istrage je osam priča koje možete pronaći na: <http://www.media.ba/bs/search/node/arizona>

Između ostaloga otkrili smo da je prvi lokal na novoj tržnici kupio lokalni kriminalac koji se upravo bio vratio iz zatvora, da se i dalje na tom mjestu trguje ženama prisiljenima na prostituciju (samo ne više otvoreno kao ranije) kao i to da je postojao skriveni dio plana o izgradnji „poštene, transparentne i neporočne“ nove tržnice Arizona koji je predviđao izgradnju kockarnica i noćnih barova ali je skrivan od lokalnog stanovništva od kojega je zemljište otkupljivano po cijenama višestruko nižima od realnih. Ništa od toga nije se moglo dogoditi bez utjecaja korupcije iako za tako kratko vrijeme nismo mogli dokazati tko je korumpiran i na koji način.

NE MOŽEŠ DOKAZATI KONKRETNOG KRIVCA ZA KORUPCIJU?

POKAŽI IZVOR KORUPCIJE

Iako konkretne dokaze za korupciju nije bilo moguće pronaći niti u slučaju 15-godišnje djevojčice iz okolice Zagreba koja je 2001. godine postala žrtva trgovine ljudima. Nakon 8 mjeseci istraživanja i serije objavljenih priča pronašao sam djevojčicu u Italiji gdje je prisiljavana na prostituciju te vratio kući. Sve što se događalo s njom u tih osam mjeseci ukazivalo je na lanac korupcije: od njenog prebacivanja preko granice, iako je bila maloljetna, bez pratnje roditelja i bez dokumenata pa do činjenice da su nju i još desetak djevojčica i djevojaka trgovci ljudima mjesecima držali u kući u malom mjestu nedaleko Milana, a da lokalni policajci nisu reagirali.

Ta priča važna je i zbog nečega što je već ranije u ovom priručniku spomenuo kolega Ivanović. Pokazuje kako je tanka crta između empatije koju posjeduje svako normalno ljudsko biće i simpatije – koja novinara od hladnokrvnog profesionalca pretvara u sudionika priče koji se ne zaustavlja na istraživanju već pokušava i pomoći žrtvi. O svim etičkim izazovima takvog položaja na primjeru ove priče napisao sam tekst za novinarski priručnik o izvještavanju o trgovini ljudima u izdanju beogradske nevladine organizacije ASTRA. Priručnik možete naći na: <http://www.astra.org.rs/>

Među svojim pričama o trgovini ljudima koje su također ukazale i na korupciju izdvojiti ću ovom prilikom još dvije. Prva je o djevojkama i ženama iz istočnoeuropskih država, sa područja nekadašnjeg SSSR-a koje su prisiljavane na prostituciju u BiH. U toj državi je, između ostalih, deficitarnim zanimanjem bilo proglašeno zanimanje plesačica. To je omogućavalo dobivanje radnih dozvola i za plesačice u noćnim klubovima, koje su zapravo bile prisiljavane na prostituciju.

Nesamo da se tako nešto nije moglo odvijati bez korupcije u državnim institucijama i organima BiH (od lokalnih policajaca naviše) nego je pretpostavljalo i korupciju u nekim konzulatima Republike Hrvatske u kojima su za te „plesачice“ dobivane tranzitne vize. Nisam mogao dokazati tko je konkretno korumpiran, ali sam uspio pokazati da je broj djevojaka i mladih žena iz dviju istočnoeuropskih država nevjerovatno velik u usporedbi sa ostalim državljanima iz tih zemalja koje su u dva konzulata Republike Hrvatske dobile tranzitne vize za BiH. Najveći dio njih bile su „plesачice“, a vize uglavnom nisu podizale same nego je to činilo nekoliko muškaraca.

Druga priča je zapravo serija priča o djevojkama, žrtvama istog trgovca ljudima, koje su bile prisiljavane na prošnju u Beču ali i su i tučene, silovane i prisiljavane na raspačavanje droge. Godinama je taj čovjek u Hrvatskoj „vrbovao“ žrtve istim lažnim oglasom za čuvanje djeteta te ih na isti način namamljivao najprije u

Sloveniju (gdje im se predstavljao kao djed djevojčice koju treba čuvati u Austriji), pa potom u Beč gdje bi postajale njegove rokinje. Možda nikada ne bi bio otkriven da mu jedna djevojka nije uspjela pobjeći, a po povratku u Hrvatsku ispričala mi je svoju priču.

Iako nije znala pravi identitet čovjeka koji ju je prevario i iskorištavao nakon objavljivanja njene priče (uz zaštitu identiteta) javilo mi se još nekoliko ženskih osoba koje su mi, neovisno jedna od druge, ispričale jednake priče, ponavljajući i mnoge pojedinosti koje nisu objavljene. Neke su se spasile u posljednjem trenutku posumnjavši u „djedovu“ priču, a neke su se izvukle tek nakon dugog vremena u ropstvu ali o tome nikada do tada nisu nikome pričale.

Objavio sam i njihove priče (također štiteći im identitet) za koje nisu znale niti njihove porodice. Ali objavio sam i ime počinitelja, fotografiju, pa čak i njegovu adresu u Beču, do čega sam došao istraživanjem slučaja nakon ispovijesti žrtava. Učinio sam to zbog toga što sam nepobitno utvrdio kako je riječ upravo o tom čovjeku ali i to da je godinama ranije u Hrvatskoj osuđen zbog toga što je na sličan način iskorištavao maloljetnicu (što sam također objavio).

Uz to, provjeravajući novinsku arhivu pronašao sam tekst u kojem se on hvali (prije događaja sa maloljetnicom u Hrvatskoj) kako ima ekipu Roma koja za njega prosi u Makedoniji. Koliko god nevjerojatno izgledalo, nakon te njegove izjave ništa mu se nije dogodilo. A tako se nastavilo godinama.

Jer unatoč sudskoj presudi u Hrvatskoj nikada nije zatvoren niti je za njim raspisana međunarodna potjernica što je moralo biti učinjeno ukoliko ga se nije moglo pronaći u zemlji u kojoj je osuđen. To je ukazivalo na korupciju u kojoj je moralo sudjelovati više od jedne osobe iz državnog aparata. Zbog neraspisivanja međunarodne tjeralice taj je zločinac mogao operirati u Austriji (ali također teško da je to bilo moguće bez korupcije), a žrtve su mu pomagači dovodili u Sloveniju, jer se u Hrvatsku ipak nije usudio ulaziti.

Nakon što sam objavio čitavu priču koja je bila vrlo neugodna i za Austriju i za Hrvatsku i za Sloveniju taj je zločinac uhvaćen i završio je u Hrvatskoj. Sudilo mu se, a protiv njega je svjedočila i žrtva koja mi je prva ispričala svoju priču. Dobio je deset godina zatvora. Bio je to prvi slučaj u Hrvatskoj osude zbog trgovine ljudima. No, nikada nije pokrenut postupak kojim bi se utvrdilo kako je bilo moguće da se ne raspiše međunarodna tjeralica za osuđenikom koji nije bio dostupan hrvatskim vlastima i tko je kriv što je, izbjegavši zatvor, „djed“ upropastio mnoge živote.

Ne samo da se tim pitanjem (kako je takav propust bio moguć i tko je kriv) nije bavilo hrvatsko pravosuđe nego se njime nisu zamarali niti mediji. Jednako kao i u slučaju kada sam proveo u zatvoru četiri dana odlučivši ne platiti kaznu za prebrzu vožnju i na vlastitom primjeru pokazao mnogostruko kršenje zakona i

propisa koje su počinili državni službenici, a što se nikako nije moglo dogoditi bez utjecaja korupcije. U ovom slučaju, ne one kada državni službenik primi mito da nešto učini ili ne učini, već one koja je mnogo opasnija jer je posljedica systemske pogreške koja generira niz međukorupcijskih odnosa u državnim institucijama - i vertikalno i horizontalno.

DOKAŽI KORUPCIJU METODOM „VLASTITE KOŽE“

U trenutku kada sam se odlučio za ovo istraživanje metodom „vlastite kože“ u Hrvatskoj je bilo oko 30.000 ljudi za izrečenim kaznama za razne prekršaje (uključujući i prometne). Novčane prekršajne kazne se povećavaju ukoliko ih ne platite u određenom roku ali sam do određenog iznosa. Nakon toga se pretvaraju u zatvorske. U hrvatskim zatvorima nema mjesta niti za mali postotak onih kojima se novčana kazna za prekršaj zbog neplaćanja pretvara u zatvorsku, a i oni za koje ima mjesta veći su financijski teret državi u zatvoru nego na slobodi.

Također, kada sam ja počinio prekršaj (2000. godine) nije postojao podzakonski akt koji bi određivao mjesto i način rada za opće dobro umjesto boravka u zatvoru. Zbog toga, nakon što nisam htio platiti kaznu niti nakon isteka svih rokova dobio sam rješenje o četiri dana zatvora, ali poziv da se javim na izdržavanje kazne nije mi stizao kao niti mnogim drugima koji su dobili slično rješenje.

A tada, gotovo dvije i pol godine nakon počinjenoga prekršaja i mjesecima nakon primljenoga rješenja o zatvorskoj kazni, uvečer 24. 12, na katolički Badnjak, na vrata stana zakucali su mi policajci. Njih dvojica došli su službenim vozilom – ne da me odvezu u zatvor, nego kod sutkinje za prekršaje. Iako sam već osuđen na zatvor sutkinja me pitala želim li ipak platiti kaznu pa ne ići u zatvor. Odgovorio sam da ne želim platiti.

Nakon toga su me policajci odvezli u policijsku stanicu gdje se potvrdilo ono što sam i pretpostavio kad sam ih ugledao na kućnim vratima: po čitavom Zagrebu policajci su sakupljali „prekršajce“ već osuđene na zatvorske kazne, te ih vozili dežurnim istražnim sucima koji su im nudili da ipak plate kaznu i provedu božićno-novogodišnje praznike na slobodi.

Mnogi su na to i pristali a oni koji nisu - odvezeni su u zatvor, ako je bilo mjesta. U četiri zatvorska dana nabrojao sam mnoštvo uskraćivanja zatvoreničkih prava, ali i prije zatvaranja državni službenici počinili su nekoliko teških zakonskih prekršaja koji nisu mogli biti rezultat pojedinačnog hira već systemskih „rupa“ koje nisu moguće bez isprepletenih korupcijskih elemenata.

Objavio sam popis svih kršenja zakona koje su državni službenici počinili u ovom slučaju, ali i više od deset godina od ovog događaja niti jedan nije istražen niti se neki medij njime bavio. Jedino je donesen podzakonski akt koji omogućava zamjenu zatvorske kazne radom za opće dobro. I to takav koji je, na primjer, (potpomognut činjenicom da suci imaju vrlo široke mogućnosti interpretacije zakona) omogućio da korumpirani bivši ministar zamjeni jednogodišnju zatvorsku kaznu guljenjem krumpira u javnoj kuhinji po principu: za jedan dan zatvora - dva sata guljenja krumpira.

MEĐUNARODNA SURADNJA NOVINARA

– NAJEFIKASNIJA ISTRAŽIVANJA KORUPCIJE

Za kraj, ali svakako ne najmanje važno, spomenut ću dva najsvježija od međunarodnih novinarskih istraživanja u kojima sam sudjelovao a uključuju i otkrivanje korupcije u mnogim zemljama. Prvo je istraživanje o preprodaji oružja unatoč UN-ovog embarga u vrijeme ratova na području bivše SFRJ. Dvojica kolega iz Slovenije, kolegu iz BiH i mene pozvali su da surađujemo u istraživanju za njihovu knjigu koja bi se bavila tajnim i često nezakonitim poslovima preprodaje oružja između Slovenije, Hrvatske i BiH, ali je uključivala i mnoge druge zemlje i uključivala mnoge korupcionaške veze koje su omogućile i enormno bogaćenje pojedinaca i povlaštenih grupa.

Pristao sam jer se tom temom bavim već dugo a prije gotovo 15 godina objavio sam i prve tekstove na tu temu u hrvatskim novinama. Uz korištenje zakonske mogućnosti pristupa informacijama od javnog značaja (pa i onima koje su nezakonito proglašene tajnama) te trogodišnjem istraživanju uz pomoć kolegica i kolega iz drugih zemalja umjesto jedne knjige nastale su tri – prepune dokaza, između ostaloga i o korupciji. Ta trilogija zove se „U ime države“ (<http://www.uimedrzave.com/>), a autori su nagrađeni regionalnom nagradom za najbolji novinarski istraživački rad u 2012. koju dodjeljuju Cenral European Initiative (<http://www.cei.int/>) i South East Europe Media Organisation (<http://www.seemo.org/>).

Knjige su najprije izdane u Sloveniji a potom i prevedene na hrvatski. Upravo je izašla posljednja, treća knjiga na hrvatskom. Po hrvatskom zakonu zločin ratnog profiterstva ne može zastarjeti pa je za trilogiju zanimanje pokazalo i Državno odvjetništvo Republike Hrvatske (tužiteljstvo). Ukoliko bude pokrenut neki postupak na temelju dokaza iz trilogije neminovno će biti potvrđeno i postojanje međunarodnog koruptivnog lanca koji je u trilogiji jasno prikazan.

Drugi recentan primjer uspješnog međunarodnog novinarskog istraživanja je tzv. „offshore leaks projekt“ Međunarodnog konzorcija istraživačkih novinara/ICIJ

(www.icij.org) sa sjedištem u Washingtonu čiji je pravi i puni naziv: „Secrecy for Sale: Inside the Global Offshore Money Maze“. Sve je počelo anonimnom dostavom na desetine tisuća dokumenata u elektronskoj verziji o offshore kompanijama na Kajmanskim otocima i u još nekim poreznim oazama.

U višemjesečni rad na sortiranju i uspoređivanju dobivenih dokumenata te slijeđenju tragova i radu na istraživačkim pričama ukupno je uključeno 110 novinara koji su istraživali u 60 zemalja. Sa područja naše regije u projektu smo sudjelovali kolega iz Slovenije i ja, a na web stranici Centra za istraživačko novinarstvo iz Zagreba (www.cin-ijc.com) možete pronaći četiri naše zajedničke priče iz tog projekta koje pokazuju da je i u Hrvatskoj i u Srbiji zloupotreba „offshore“ kompanija bila nemoguća bez korupcije.

SINOPSIS ISTRAŽIVAČKE PRIČE

– TEMELJ SVAKOG OZBILJNOG ISTRAŽIVANJA

Svaka ozbiljna istraživačka priča, pa tako i ona koja uključuje istraživanje korupcije, zahtijeva prije svega ozbiljan sinopsis čiju je strukturu na temelju svoga, te iskustava mnogih drugih istraživačkih novinara, smislio danski kolega Lars Moller, kod kojega sam godinu dana učio za trenera istraživačkog novinarstva možete naći ovdje: <http://www.media.ba/bs/istrazivacko-novinarstvo-novinarstvo-novinarstvo/sinopsis-istrazivacke-price>

Kako se sinopsis gradi, na koje sve izazove možete naići i kako ih možete riješiti pročitajte u deset tekstova pod zajedničkim naslovom „Vodič kroz sinopsis istraživačke priče“. Autor je Branko Čečen, sadašnji direktor CINS.-a, a ovu seriju tekstova napisao je na temelju iskustva u našem zajedničkom radu na pričama s novinarima iz regije stečenoga u projektu NetNovinar:

<http://www.media.ba/>

O autoru

Saša Lerković profesionalni je novinar od 1979. godine. Bio je, između ostalog, istraživački novinar u magazinu Globus, izvršni urednik u nedeljniku Arena, pomoćnik glavnog urednika u dnevnim novinama Jutarnji list (čiji je jedan od pokretača), te osnivač i šef Odela za istraživačko novinarstvo Europapress Holdinga, najveće novinsko-izdavačke kompanije u jugoistočnoj Evropi. Od 2003. godine je slobodni novinar i trener istraživačkog novinarstva.

Osnivač je i direktor Centra za istraživačko novinarstvo, zagrebačke nevladine organizacije za razvoj istraživačkog novinarstva koja djeluje u cijeloj jugoistočnoj Evropi (www.cin.ijc.com). Od 2005. do 2009. bio je član Regionalnog komiteta

projekta SCOOP (www.i-scoop.org) koji pomaže razvoj istraživačkog novinarstva u istočnoj i jugoistočnoj Evropi, a financira ga danska vlada.

Od 2000. godine intenzivno podučava novinare u jugoistočnoj Evropi istraživačkom novinarstvu. Podučavao je više stotina novinara iz Albanije, Bosne i Hercegovine, Bugarske, Crne Gore, Hrvatske, Makedonije, Moldove, Rumunjske, Slovenije, Srbije, kao i novinare iz Armenije i Nigerije.

Sudjelovao je na više od 100 nacionalnih i međunarodnih medijskih projekata, radionica, treninga, okruglih stolova, seminara i konferencija.

Jedan je od utemeljitelja Svjetske mreže istraživačkog novinarstva - Global Investigative Journalism Organisation (www.globalinvestigativejournalism.org).

Sarađivao je i sarađuje sa više desetaka organizacija za razvoj medija, pogotovo istraživačkog novinarstva, iz Evrope i SAD.

Bio je jedan od pokretača i voditelj (2004. – 2007.) Centra za istraživačko novinarstvo i medijsku edukaciju, zajedničkog pokreta Mediacentra Sarajevo i CIN-a Zagreb.

Kao dio tog projekta pokrenut je i prvi edukativni portal za novinare u jugoistočnoj Evropi NetNovinar (www.netnovinar.org) na kojem je uređivao sekciju istraživačkog novinarstva.

Surednik je i suizdavač knjige „Istina – savjest iznad bankarske tajne“ o najpoznatijem slučaju „zviždača“ u jugoistočnoj Evropi, bankarske službenice koja je javnosti razotkrila tajne račune porodice prvog hrvatskog predsjednika, dr. Franje Tuđmana. (Prometej-CIN, 2003.)

Surađivao je na istraživanju za trilogiju na „U ime države“ (Sanje, Ljubljana, 2011.-2012.) o preprodaji oružja tokom rata na području bivše SFRJ. Hrvatsko izdanje: Jesenski & Turk, Zagreb (2013.-2014.)

Predaje predmet „Istraživačko novinarstvo na Fakultetu za medije i komunikacije“ (www.fmk.edu.rs) Univerziteta Singidunum u Beogradu, te na Veleučilištu VERN' (www.vern.hr) u Zagrebu.

Jedinica za privredni kriminal i saradnju (ECCU), pri Direktoratu za ljudska prava i vladavinu prava Saveta Evrope, nadležna je za pripremanje i sprovođenje programa tehničke pomoći i saradnje, u cilju unapređivanja i pružanja podrške reformama u borbi protiv korupcije, u osnaživanju dobrog upravljanja i borbi protiv pranja novca, kako u državama članicama Saveta Evrope, tako i u drugim državama.

SRP

Savet Evrope je vodeća organizacija za ljudska prava na kontinentu. Obuhvata 47 država, od kojih su 28 članice Evropske unije. Sve države članice Saveta Evrope potpisale su Evropsku konvenciju o ljudskim pravima, sporazum čiji je cilj zaštita ljudskih prava, demokratije i vladavine prava. Evropski sud za ljudska prava nadgleda primenu Konvencije u državama članicama.

www.coe.int

Evropska unija je jedinstveno ekonomsko i političko partnerstvo 28 demokratskih evropskih zemalja. Njeni ciljevi su mir, prosperitet i sloboda za njenih 500 miliona građana – u pravednijem i bezbednijem svetu. Kako bi se to ostvarilo, države članice Evropske unije su uspostavile tela koja vode Evropsku uniju i usvajaju njene zakone. Najvažniji su Evropski parlament (koji predstavlja narod Evrope), Savet Evropske unije (koji predstavlja nacionalne vlade) i Evropska komisija (koja predstavlja zajednički interes Evropske unije).

<http://europa.eu>

ISBN 978-86-84437-73-2

8 786684 437732

EUROPEAN UNION

COUNCIL OF EUROPE

CONSEIL DE L'EUROPE